

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXV. évf.

1900. Martius—Április.

2-dik füzet.

A buddhismusról.

A buddhismus régóta létezett Ázsiában s messze földön igen nagy területeket hódított meg tanainak, a nélkül, hogy az előázsiai népek culturáramlataival már a felületes szemlélőnek is észrevehetőleg találkozott volna, mert hogy már igen régen azokkal némi érintkezési pontjai ne lettek volna, alig hihető, sőt ezek egyikére s másikára a következőkben reá is mutatok. Buddha a legvalószínűbb számítás szerint Kr. e. 557-től 477-ig élt s működött. Lassának egykori kormányzója s történetirója *sDe-srid sangs-rgyas rgya-mtsho* számításai ugyan más eredményre vezettek, mert ezek szerint Buddha Kr. e. 962. évvel született volna, de ezen khronológiának a birmániai, siámi és ceyloni hívek ellenmondanak s Buddha halálát a Krisztus előtti 544-dik évre teszik, tehát jelentékenyen közelednek a legvalószínűbb számítás fennemlített évszámához.¹ Hogy a buddhismus magában Tibetben mikor terjedt el, azt biztosan nem tudjuk; a bonpo népies vallás, úgy látszik, hosszú időn át küzdött ellene s ez a bonpo vallás a nép által gyakorolt számos babonában, közkeletű mesékben és elbeszélésekben mai nap is él, habár a buddhismus tanainak következtében jelentékeny módosításon ment át; ilyen népies elbeszélések azok, melyek a százezer *nāga*-ról szólnak.² Alig keletkezett a buddhismus, s már is a benne rejlő feszerőnél fogva nagy arányokban kezdett terjedni s nemcsak délkelet felé, de északnak s északnyugatnak is, így már a Kr. előtti időben hittérítői egész Szíriáig jutottak el s illetéknéppen az előázsiai culturáramlattal csakugyan érintkezett, mint a hogy fennebb mondók.³

A buddhismus oly gyorsan terjedt el Indiában, hogy *Ačoka*

¹ L. Dr. Duka Tivadar „Körösi Csoma Sándor dolgozatai“. (Budapest, 1885.), a 321-dik lapon.

² L. Berthold Laufer „Klu o Bum Bsdus Pai Sin Po“ (Helsingfors, 1898).

³ Dr. Fritz Hommel „Geschichte des alten Morgenlandes“ (Stuttgart, 1895.), a 165-dik lapon.

király uralkodása alatt, a III. évszázban Kr. előtt, már az egész félszigetet meghódította.

Darius (521—486. Kr. e.) a Kambyses halálával kitört lázadás leveretése után hódító hadjáratait a Hellesponttól az Indusig, tehát India határáig terjesztette,¹ s illetéknéppen a közlekedésnek erre felé nem egy akadályát hátrította el. Eszter könyvében Xerxes uralkodása alatt Indiának neve is előfordul *Hoddu* alakban (*Hondu* helyett, l. a syr. *Hendu* névalakot) az itt következő két szövegben: 1. „Vala Assvérus idejében, (ez az Assvérus, a' ki uralkodik vala Indiától fogva Szerecsenországig száz és huszonhét tartományokon)“ . 2. „Hivattattak azért a' Király' Iródiákjai azonnal, a' harmadik hónapban (ez a Siván nevű hó) *annak* huszonharmadik *napján*; és megírák szintén úgy a' mint Márdokeus parancsolta vala, a' 'Sidóknak és a' Fejedelmeknek, és Hadnagyoknak, és a' tartományok Fejedelminek, mellyek vagynak Indiától fogva Szerecsenországig, száz és huszonhét tartományok; minden tartományoknak az ő szokott írások szerint, és minden nemzetségek az ő nyelvén, és a' 'Sidóknak is az ő írások és nyelvek szerint“.² Nagy Sándor hódításai Indiában 327—326. Kr. e.) s birodalma keleti részében az utána következett Seleukida-házbeli uralkodók s az ezek után uralkodó makedon eredetű baktriai királyok még közelébb esatolták az Indus vidékét Előázsia culturgőczpontjaihoz, *Antiocheia*-hoz, *Seleukeia*-hoz, *Ktesiphon*-hoz stb. E politikai háttérre való tekintettel nem volna min esodálkoznunk, ha a buddhist. irodalomnak a térítés munkájára legszükségesebb művei Szíriába behatoltak volna, így a *Tripitaka* című kanonikus könyvek gyűjteménye³ s a Buddha legenda, s ezeket a hittérítők igen valószínűleg el is vitték magokkal, de annak semmi nyoma, hogy valamely előázsiai nyelvre lefordítottak volna s az ottani vallások valamelyikére, akár a zsidó, akár a keresztény vallásra oly hatással lettek volna, a mely miatt azok tantételei változtak vagy módosultak, mennyiségileg szaporodtak vagy apadtak volna. A perzsa *but* szó isten, igazság, bálvány értelmében talán a *Buddha* (*bodhi* „minden tudás“) elnevezésből lett, mely szó aztán *buddun* alakban az arab nyelvbe is átment; perzsa *bodkhane* „bálványtemplom“. De még ez sem bizonyos. A régi írók közül senki sem mondja, hogy a kereszténység első évszázaiiban a buddhizmussal érintkezett volna

¹ L. Hommelnél az id. h.

² I. 1., — VIII. 9.

³ A Kr. előtti IV—V-dik évszázban keletkezett.

és semmi olyan irott szöveg nem létezik, mely ezt bizonyítaná s ebből az következik, hogy a felmutatható hasonlatosság ellenére, a keresztény vallás és buddhismus közt oly nagy valláselvi ellentétek forognak fenn, a melyek kiegyenlítését eszközöz közvetítés ninesen, s mert a judaismusra sem gyakorolt a buddhismus valamelyes módosító hatást, az következik, hogy a sémi népszellem az árja szellem ezen nyilatkozása iránt fogékonysággal nem birt. Az ind és iráni népeken kívül leginkább a mongoloknál s az egytagú nyelveket beszélő népeknél hódított a buddhismus, milyenek a sinaiak, japániak, tibetiek, birmaniaiak, siamiak, s ezekre ezen hitfelekezet erkölestana javítólag, igen nagy mértékben nemesítőleg hatott.

A Jézus és Buddha élettörténetében észrevehető hasonlatosságok, ha nem azok, melyek a lángész fejlődésével közösök, és még itt is *minő nagy* különbség van Jézus és Buddha közt, csakis mellékes pontokra szoritkoznak, s már ezért is szó sem lehet arról, hogy a Buddha legenda bármí része is valamely, igen régi elveszett irat nyomán Jézus élettörténetébe beszövödött volna. „A buddhismus és a kereszténység oly végképen ellenkező vallások, oly nagy eltérésekkel, hogy a kevés hasonlóság a fennálló különbségek közt nem sokkal több, mint egy esöpp a tengerben. S a mi valóban hasonlóság, az e törvény szerint magyarázható meg: „*hasonló okok hasonló hatásokat szülnék*“.¹ Kapila ország királyának fia, hasonlóan Jézushoz, népének vallását reformálta, mely akkoron már a vedák egyszerű hitétől annyira eltért, a melyből aztán idők folytán kifejlődött a kasztrendszer, a brahmanok fensőbbsege a társadalom minden osztálya felett. Shakya az emberiség egyenjoguságát vitatta, megtámadta a papi osztály túlkövetelő igényeit s az erkölesi-józan tanait terjesztette. De az erköcsi tanításokra nézt is, nagy különbség forog fenn a kereszténység s a buddhismus közt. A Buddha irodalom egyik összegezö művében² olvassuk: „Légy jó lábbon avval, a ki hasznodra van, legyen bár ellenfeled. Tszítsd el magadtól azt, a ki ártalmadra van, lenne bár saját rokonod (VI., 105)“.⁴ Ez a tanítás az utilismus tana s a nem egyezik az emberszeretettel. „Gondod legyen arra, hogy eltitkold cselekedeteidnek indokait“, (VIII., 180). Ez a tantétel az őszinteség ellen vét. A buddhista zárdákba

¹ Rác Lajos „Jézus és Buddha, kereszténység és buddhismus“ megj. a „Protesáns Szele“ XI. évf. 9. füzetében, I. az 555-dik I.

² *Shubhshhita Ratna Nidhi*, ismertette Körösi Csoma Sándor a „Journal Asiatic of Bengal“ XXIV. és XXV. kötetében.

nem vesznek be olyanokat, a kiknek bizonyos testi fogyatkozásaik vannak; ez a könnyörületesség törvényét szegi meg s így folytathatnók.

Vallástörténetileg a Kr. előtti ötödik évszázad egyike a legjelentékenyebb évszázadnak. Darius és Xerxes ékalaku felirataiban ekkor először fordul elő az *Ahura-mazda* név kiírva, mint a legnagyobb, leghatalmasabb isten neve, ki a földet, eget és embereket teremtette s kegyelemmel ruházta fel, a ki mellett még az elamita eredetű *Anahit*, a napisten *Mitra* s még más világosságistenek említetnek. A zendvallás szerzője *Zarathustra* szintén ebben az évszázadban élt, mert a perzsa hagyomány szerint élete *Gostasp* uralkodásának idejére esik, a ki alig lehet más, mint Darius atyja, *Vistaspa* (Hystaspes) s maga Buddha is életének nagyobb részét ugyanezen V. évszázadban töltötte, mert a mint fennebb látok, Kr. e. 557-ben született.¹

A buddhismus inkább ethika, mint vallás, mert szerinte nincs teremtő s nincs teremtés; célja megszabadulni a büntől, az erényt megszerezni magának, s a szívet megtisztítani.²

Körösi Csoma Sándor tibeti nyelvtana 172 és következő lapjain egy kérdésekben és feleletekben irt táblázatban erre a kérdésre: „hányféle szekta számláltatik Tibetben az orthodox buddhisták között?“, a válasz a következő: „a szekták száma nagy stb.“. A kérdező így folytatja: „Ti, Tibet lakói, melyik vallásoktatónak tanaiiban gyönyörködtek leginkább? mire a felelet így hangzik: „Mi tibetiek azon vallásban hiszünk, melyet a Bhagavan Shakya (Cakia Muni tanított“.³

Sok idő kellett, hogy a buddhismusról Európa is legalább némi homályos sejtelmet nyerjen, s csak az újabb kor sok és fáradságos munka után hatolhatott be lényegébe, ismerkedhetett meg hitéletével. Brian Hodgson-nak 1828-ban a Bengal Asiatic Society közleményeiben (*Journal*) megjelent tanulmánya úttörő munka volt a buddhismus történeti fejlődésére, ezt elismerte a francia Burnouf s vele együtt a párizsi ázsiai társaság, a német Albrecht Wéber s diéső emlékü hazánkfia Körösi Csoma Sándor egyik a „Bengal Asiatic Society's

¹ L. erről a különös összetalálkozásról Hommelnél id. műve 164—165 lapjain.

² L. „Adalékok az imádság történetéhez“ ezimű értekezésemet. „Ker. Magvető XXIV. köt.

³ „Körösi Csoma Sándor dolgozatai“ összegyűjtötte dr. Duka Tivadar (Budapest, 1885), a 317-dik lapon.

Journal“-ban kiadott dolgozatában (1842. július), a melyben a többi közt ezeket írja: „Hodgsonnak a buddhatan eredetéről és irodalmáról szóló felvilágosításai egy új tárgy ismeretéhez a legmélyebb bölesészi elmélkedéseket fűzik bámulatra méltó összevetések segítségével“ (Mr. Hodgson's illustrations of the literature and origin of the Buddhists, form a wonderful combination of knowledge on a new subject with the deepest philosophical speculations stb¹).¹ És ezt Csoma Sándor írja, ki Hunter szerint Hodgsonnak egyedüli vetélytársa ezen a téren. Cunningham S. tábornok egyik Hodgsonhoz intézett levelében megjegyzi, hogy a buddhismus érthető, világos előadását egyesegyedül az ő tanulmányaiban találja meg; ez nagy dícséret egy oly szakember részéről, minő Cunningham volt. Hodgson bírálói közül Abel Remusat, a tudós francia sinolog, a buddhist. irodalmat illetőleg csupán csak másodrendű forrásokból meritett, u. m. sinai és mongol fordításokból, s ez okon ezáfolatai elég gyakran helyteleneknek bizonyulnak. Egy másik ellenfele Turnour, a buddhismus déli vagyis *pali* iskolájának képviselője, abban, a mit a buddhismus eredetéről írt, részben legalább tévedett, mert ez a tan, mint Hodgson helyesen látta, a brahman hitttel, melyből fejlődött, több dologra nézve elejétől fogva bizonyos ellentétben állott. Azon kérdésre vonatkozólag, hogy a buddhismus helyes értelmezése körül az elsőség kit illet meg, Hodgsont-é vagy Körösi Csomát, Burnouf Hodgson mellett nyilatkozik. Hunter azonban a kérdést el nem intézhetőnek tartja, mert szerinte a kettő, távol egymástól, jelentékeny felfedezéseiket ugyanazon időben tették anélkül, hogy akkor még egymásról tudtak volna.²

¹ „Life of Brian Houghton Hodgson“ by sir William Wilson Hunter (London, 1896.), a 278-dik lapon.

² Life of Brian Houghton Hodgson, a 280-dik lapon.

Homoród-almási Mihály János életirata.

„Dulcius est aere, pretiosum nomen habere!“

A történelem tanulmányozásánál nem csak az a ezél, hogy az egyes eseményekről, vagy alkotások, alakulásokról tudomást szerezzünk magunknak; hanem sokkal fontosabb ezél az, hogy az egyes szereplők jellemét, tetteit mérlegeljük s e mérlegelés közben szerezzünk irányt életünk folytatására nézve; szóval, hogy a példák által nevelődjünk, neveltessünk.

A történelem jellemképző ereje elvitathatatlan, úgy a világ-, nemzet-, mint az egyháztörténelem terén. Hány ember kapta meg az impulsust a történelem tanulmányozása alapján arra, hogy Istentől nyert testi és szellemi erejét érvényesítse, hogy hasznos, számottevő emberré lehessen? Nagyon sok! A jellemképzésre a legfontosabb tudományok egyike, sőt a legelső és pedig olyformán, hogy ha az az egyesek élettörténetének alapján van vezetve.

A nemzetek, a népek történelmének az egyesek, a vezetők az irányítói. A tömeg az erkölcsi, a physikai erő hatása alatt áll; rombol, vagy épít a szerint, a hogy vezettetik. Áldás, előhaladás, vagy pusztulás jár nyomában. Nagy erkölcsi felelősség terheli azért a vezetőket! Az ily vezetők lelkületének s hatásának a tanulmányozása szükséges, hogy a jövőre irányt nyerhessünk és elhatározást, hogy miként kelljen használni időnket és irányítani eselekvésünket.

Ily gondolatokból, nézetekből kiindulva akarok e helyen egy embert bemutatni, a ki sem karddal, sem tollal nem csinált világtörténeti eseményt, de mint ember, mint hivatalnok, képviselő, egyházát, hazáját mindenk megelégedésére szolgálta. E férfiú *Mihály János*.

Mihály János családja H.-Almásról ered és pedig székely. Egyik őse, Mihály Máthé, a Bethlen Gábor fejedelem alatti 1614-iki Lustra-könyvben, a Primipilusok között fordul elő, tehát lóval szolgáló szabadszékely s nemes volt.¹

¹ Lásd: Udvarhelymegye levéltárában.

A Mihály család nemességét több adat igazolja. Így például, a Mihály János atyja Ferencz és a családhoz tartozó ifj. Mihály András, Dániel, id. Mihály András és Mihály János az 1741-iki Udvarhelyszéki hivatalos összeírásban az *armalist. nobiles* jelzésű 2-ik helyen, ex H.-Almás, veri nobiles néven jőnek elő.

Továbbá: 1796-ban h.-almási Mihály Ferencz és Pál nemességük igazolására szólíttatván fel, a kir. Táblára a következő okleveleiket adták bé:

a) Egy másolatot az 1638. ápr. 12-én kelt osztálylevélből, --- a kir. Tábla által 1770. máj. 12-én kiadva hitelesen — mely mutatja, hogy h.-almási Mihály Máthé hátrahagyott javai utódai között elosztattak.

b) Udvarhelyszék Tisztségének egy bizonyítványát, mely 1793. febr. 20-án kelt arról, hogy az 1712-ben készült nemesi összeírásban H.-Almásban az *armalisták* sorában találtatott Mihály Máthé és Pál; továbbá a Bethlen Gábor fejedelem alatti 1627-iki *Lustra könyvben* h.-Almási Mihály Máthénak több jószágga iratott össze H.-Almásban és Lövötén.

c) Egy 1794-iki bizonyítványt arról, hogy Mihály Ferencznek és Pálnak közterheket viselő 9 jobbágya van.

A kir. Tábla ezek alapján, mint olyanokat, a kik birtokos nemes ősöktől származtak, kiváltságos — immunis — nemeseknek ismerte el és azt felsőbb helyen is ajánlotta 1796. febr. 12-én.

A kir. főkormányzók helybenhagyta a kir. Tábla ítéletét 1802. febr. 15-én, a mit a királyi Felső is elfogadott s h.-almási Mihály Ferenczet és Pált törvény szerinti immunis nemes embereknek ismerte el 1809. febr. 24-én. Ez Udvarhelyszék közgyűlésén 1809. máj. 18-án kihirdettetett,¹ mert törvény szerint, ha a nemes levél a fejedelem, cancellarius és secretarius aláírásával kiadatik is, beiratván az ugynevezett *liber dignitatumba*, mindaz semmit ér, ha az országgyűlésen és azon megyében, vagy székben, melyben az illető lakik, ki nem hirdettetik.

Az újabb időben az éféle régi dolgok felemlegetését — különösen 1848. után — sokan bizonyosan fölöslegesnek tartják, mert szerintök elég ajánló levél lehet, bárkire nézve is, annak esze, tudása, jelleme. Szent igaz! A régi kiváltságok kora lejárt, de a Mihály János éle-

¹ L. E közgyűlésről vezetett könyv 9. p. alatt a Sz.-Keresztúri gymn. levéltárában, a gymn. tört. megírásához gyűjtött adatok között D csomag 26. sz. a.

tében még számot tett s minthogy akkor voltak Udvarhelyszékben oly nemesek, a kik őt kicsinylették s felemelkedését, feltűnését irigylették, azt hirdették róla, hogy *ha jól megkeresi, a nagy apja bocskor-tájkját a kemence megett még megkaphatja*;¹ vagyis szerették volna jobbágy szülők gyermekének tartani. De nem volt, az előadottak igazolják. A kicsinylőktől meg lehetett volna kérdezni:

Si pater est Adam cunctis, si mater et Eva:

Non sumus, an omnes nobilitate pares?

Az irt kiváltságos birtokos családból származó M. J. született 1771. jan. 4-én, Udvarhelymegyében, H.-Almásan. Atyja a fennebb is említett Mihály Ferencz, anyja Baczó Mária. Mihály Ferencz h.-almási birtokos és magazinárius.²

Mihály János a h.-almási népiskolában *Tanka József* mester keze alatt kezdette tanulását. Ennek végeztével atyja gazdát akart belőle nevelni, de anyja Baczó M. férje ellenzésére is, megtakarított filléreiből, Kolozsvárra az unitárius collegiumba szállította. Hogy Kolozsvárra menetele melyik évben történt, arról adatom nincsen, de hogy ott tanult végig, azt gyermekei közül Domokos és Zsuzsától többször hallottam. A kolozsvári collegium protocollumai hiányosok ez időről, mert csak ennyi található:³

Matric. classis major. II. pag. 63. 63. 1785. die 8-va mensis 8-bris: Joannes Mihály de H.-Almás venit ad syntaxim.

Már, hogy ez az odamenetele ideje-e, nem tudom, de valószínűség lehet benne, mert abban az időben már voltak olyan falusi iskolák, a melyekben a syntaxisig lehetett tanulni és H.-Almásan éppen lehetett is olyan iskola, minthogy az már akkor is tekintélyes unitárius egyházközség volt.

Az említett matricula 66 lapján van tovább: 1786. die ult. junii promoventur e syntaxi ad Poësim: Johannes Mihály, de H.-Almás, Paulus Ferencz, de H.-Karácsonfalva, Dionisius Pálfi de Várfalva. Hányan lehettek, mint syntaxisták, nem tudható, de, hogy a jobb tanulók közé tartozhatott, bizonyítja az, hogy promoveáltatott és pedig első helyen.

A matric. Poëtarum pag. 43 szerint 1787. die ult. junii eum laude promov. ad Rhetor. A másik kettő csak 1788-ban promoveáltatott.

¹ Az Ugronok mondták volna róla. M. J. korabeliektől hallottam.

² A H.-Almásan állomásozó lovas katonaság élmezője.

³ Éz adatokat Benczédi Gergely tanár szíveségéből közlöm.

Matric. orator. pag. 96 szerint 1787 die 30ma junii veniunt ad orator. Paulus László, de Jánosfalva. Francise. Pápai, de Jára és Johannes Mihály, de H.-Almás. Ezeknek a neve után van jelezve: fit publicus 1789. 10ma febr. E szerint diák lett, de a diákok matriculájában a neve nem jó elő, pedig nem távozott el, ott tanult végig, a mint fennebb is említém. A protocollumok pontatlan vezetése okozhatta, hogy neve nem fordult elő.

Mihály János anyjának elhatározására, hogy a fiut taníttassa, békelyassal lehetett Daniel István, Udvarhelyszék akkori főkirálybírája. Ez, a fiu tehetségét felismervén, ajánlotta a taníttatást. Daniel István e közben Kolozsvárra a kir. főkormányshoz ment consiliáriusnak s a jó indulatu barátságot a Mihály család iránt e helyzetében is megtartotta és Mihály Jánost mint tanulót, nem csak kosztal látta el, de a mellett még tanulására is felügyelt.¹ E gondosság nyomait mutatja Mihály Jánosnak egész élete folyása. Az előnyös helyzet hatással volt reá. Figyelt, látott, hallott és tanult e szerencsés körben.

A kolozsvári collegiumban tanárai voltak: Lázár István igazgató, később püspök. Márkos György, Pákei József. Tanulták a latinnyelv és irodalom mellett, az ó- és újszövetség megérthetése végett, a zsidó és görögnyelv alapjait; továbbá: logikát, physikát, metaphysikát, mathesist, csillagászatot, történelem, földrajzot, szonoklattant, német nyelvet.²

Már mint tanuló barátságban volt Sárdi nagybirtokos Sándor Mózesné, Pálffy Mária fiaival, u. m. Mózesrel, Lajos és Jánossal, kikkel az ünnepekre, szünidőkre gyakran ment anyjokhoz. Továbbá barátságban volt h.-karácsonfalvi Dimén József, hírneves unitárius ember,³ két fiával: Lászlóval és Ferenczezel. László később az erdélyi huszár, akkor Kálnoky, azután József herczeg nevét viselő ezredbe lépett. Elesett a franczia háboruban. Ferencz kir. táblai bíró lett s később Mihály Jánosnak követ társa. Ez is fiatalon halt el.

A jézuiták által alapított kolozsvári egyetem 1786. aug. 15-én kelt legfelsőbb elhatározással, leszállított akademiá, vagy lyceum rangjára. (Mint ilyen állott fenn 1848-ig.) E lyceumi akademián tanulta Mihály János a jogot. Tanárok voltak a jogi facultáson:

¹ Mihály Zsuzsától van ez az adat.

² Lásd: azon időbeli főconsistoriumi jegyzőkönyveket.

³ Lásd: Orbán B. Székelyföld I. köt. 184—185 lapjain.

Fortini Károly Antal, Farkas János, ezek 1774-ben Bécsben nevezettek ki; továbbá: Vinkler János és Dobokai Antal.¹

A jogi tanfolyamon is a legszebb sikerrel tanult. Tanulótársai voltak az előbb említettek kivül: Fejéregyházi gróf Haller János és Erdőszentgyörgyi gróf Rhédei László. Ezek azután is, hogy a jogot végezték, megtartották barátságukat iránta, s ha egy hónap eltölt, hogy nem találkoztak, már küldöttek utánna és ha valamelyik grófnak a faluján ugy utazott keresztül, hogy nem tért bé az udvarba, más alkalommal útját állották s ugy vitték bé.

Ilyen eset volt, hogy Erdő-Szent-Györgyön keresztül Maros-Vásárhelyre utazott egy alkalommal feleségével és Zsuzsa leányával.² Rhédei gróf, az álltányon lévén huszártisztekkel és más urakkal, meglátta, hogy Mihály János jó az úton. Erővel bevitette s e szavakkal fogadta: a multkor megszöktél Jankó, de most már megcsiptelek. Ez alkalommal beszélte a gróf, hogy jogászkorukban miként főzte volt le M. J. őt és gróf Hallert, t. i. egy hajnalban bementek M. J. szállására, a kit tanulva találtak; de ők egész éjjel mulatván, magas kedvükben fölkapták M. J.-t s nagy „iju, ju!“-kiáltozással tánczoltatni kezdték. M. J. mondotta: hagyjatok békét nekem, hogy tanuljak helyettetek is, mert szükségetek lehet reá. Be is tölt. Más nap az előadáson, mint rendesen, a két gróf között ült Mihály János. Fortini tanár előbb kérdez Rhédeitől. Ez szokás szerint tartja a fülét, hogy M. J. a feleletet belesugja, de az „iju, ju“-val meg kellett elégednie, mert egyebet M. J. nem sugott.

21 éves korában végezte a jogot. Ekkor Marosvárhelyre a kir. ítélőtáblához ment cancellistának, a hol Túri László ítélőmester irodáján képezte magát tovább. Ujra kedvező helyzetbe jutott és ennek előnyeit értékesítette magára nézve itt is. Ismereteit szaporította, tapasztalatait gyarapította; tanult, készült az életre, hogy hasznosan működhessék embertársai érdekében és ne legyen utolsó a haza szolgálatában. Az iskolai osztályok, tanfolyamok végén készülségét nem tekintette bevégeztnak, de olyan keretnek, a melyet csak az élet iskolájában, a gyakorlat terén lehet kitöltögetni, egészítgetni, különben hézagosnak marad.

1796-ban, mint végzett kir. táblai cancellista ment haza H.-Almásra. Abban az időben Udvarhelyszék főkirálybirája dályai Kandó

¹ Lásd Jakab E. Kolozsvár történetének 3-ik köt. 340. és 429. lapján.

² E leánytól van ez az adat.

Mihály volt,¹ de beteges lévén, személyesen meghívta Mihály Jánost s hivatala folytatásával megbizta. M. J. két évig, vagyis K. M. haláláig folytatta a K. M. hivatalát. Kandó Mihályt irigyei többször feljelentették a Guberniumba, hogy hivatalát nem tudja vinni, de gr. Bánffy gubernator azt felelte, hogy hivatalos teendőiben nincsen semmi hiány. Ekkor úgy adták fel, hogy M. J. viszi helyette a hivatalt. A felelet most is az előbbi volt.

1799. máj. 20-án tartott marchális gyűlésen olvastatik a 3162. sz. kormányzékai rendelet, mely szerint Kandó Mihály betegsége miatt coadministratornak br. Henter Antal neveztetett ki. Ez a br. Henter aztán, az 1801. jul. 3-iki marchalis gyűlésen, mint főkirálybiró igtattatott bé. Br. Henter Antalnak is segéde és kedvence volt Mihály János. De szükséges és nélkülözhetetlen is volt sok kérdésben M. J. br. Henter Antal mellett és pedig azért, mert Henter nem volt valami tájékozott fejű ember, s a M. J. fejével gondolkozott a mint ez a Henter leveléből is kivehető.²

Hogy a M. J. segédkezése miért volt okvetlen szükséges a főkirálybiróra nézve, s minő teendők kívánták azt a főkirálybirói ügykörnél, az világosabb leszzen mindjárt, ha az akkori kir. kormányzék szervezetét, ügykörét tekintetjük. A kir. kormányzék — írja Jakab Elek³ — csak kevés mértékben volt önálló, hanem más, alá, mellé, vagy fölébe rendelt hatóságoktól függött, ha számítás jött elő, megkérdezte a számvevőséget, ha építés, az építészeti igazgatóságot stb., ha a tárgy katonai volt, átirt a főhadvezetőségnek, egyháziakban a püspöknek; ha a törvényhatóságokat illette, a főispánok, főkirálybirák, polgármesterek lőnek kikérdezve; ha fontos volt az ügy, a Bécsben székelő erdélyi udvari cancelláriától várt és vett határozatot s azt legtöbbszörre alázatos engedelmességgel teljesítette, vagy teljesítette. A kormányzék hatáskörét a törvény és alkotmány egész általánosságban körvonalozta ugyan, de részleteiben nem ezek, hanem felsőbb rendeletek irták körül, melyekben a fejedelem egyéni akarata volt kifejezve s a vele érintkező correlatív és kiváltságolt hatóságok saját hatáskörével, jogkedvezményeivel, szokáson alapuló gyakorlataival stb. annyiképpen volt kóllóztatva, módosítva, megbénítva, hogy helyette legtöbbszörre mások gondol-

¹ 1795. oct. 12-én igtattatott bé a főkirálybirói hivatalba. Lásd marchális gyűlés jkönyve kivonatát a gymn. könyvtárában.

² Lásd a gymn. levéltárban D. csomag 74. sz. a.

³ Lásd Keresztény Magvető V. köt. 247—248 lapján.

koztak, terveztek, vélekedtek s ő azokat alá és fel inkább csak közvetítette.

Ezek a viszonyok tették nélkülözhetetlenné M. J.-t br. Henter A. mellett, hogy úgy a felterjesztések, mint a Székbeli intézkedések correcten mehessenek. Maga br. Henter A.-nak 1809. jan. 28-án M.-Vásárhelyről M. J.-hoz irt levele világos bizonyítéka ez állapotnak. Ugyanis írja br. Henter: „Háromrendbéli levelet vévén a mai postán Gubernator ő exc.-jától, olyanokat pediglen, melyeket jól megfontolván, a parancsolatok teljesítésére, hova hamarább jó rendeléseket kelletik egész Székünkben tenni. Hogy tehát a megkívántató jó rendeléseket legjobb móddal megtehessük, kérem egy-két napra jőjjön ide, Udvarhelyről estvére kelementelki udvaromba s onnan ide Vásárhelyre ebédre. Itt sokáig nem fogom tartani, csakhogy hovahamarább igyekezze idejőni. Az alatt is világosan járjon végére, hogy a reám szózott büntetés mennyiből áll“.

A főkirálybiró mellett 1800 --1809-ig törvényszéki ülnök léteére elnöki teendőket is végzett és az utolsó évben stationalis commissarius is, t. i. az élelmek szállításáról is gondoskodott.¹

Itt egy kis kitérést kell tennünk, hogy követhessük Mihály János élete pályáját.

Napoleon az olaszországi győzelmek után, a midőn a két első francia háború fáradalmait még ki sem pihente a nemzet, Schönbrunnban ütött tanyát 1805-ben s ugyanez év decz. 2-kán Austerlitznél tönkre verte az osztrák-magyar-porosz seregeket. Ezután megkötötték a pozsonyi béke, de ezt *Tereuz* inkább fegyverszünetnek tekintette s a béke napjain készült s áldozatokra szólította fel népeit.

1809-ben megkezdődött a negyedik francia háború. Elfoglalta Bécsét és Magyarországon Győr várát is. Ezek sürgőssé tették a készülődést az ellenállásra. Ebből kifolyólag Sz.-Udvarhelyen 1809. máj. 18-án tartott marchalis gyűlésen olvastatik a 3550. k. rendelés, melynél fogva a jövő június 5-ik napjára az insurrectio organisatiójára nézve *diacta* határozatván el, deputatusok választása parancsolatik és e gyűlésen a deputatusok számára készített instructio fel is olvastatik és helybenhagyatik.²

Udvarhelyszék követjei az 1809-ben Kolozsváron tartott országgyűlésen: Ugron János és Mihály János.³

¹ Lásd Udvarhelymégye levéltárában.

² Lásd jelzett marchalis gyűlés jegyzőkönyvét 2, 14. sz. a.

³ Lásd 1809. évi országgy. könyv 13-ik lapján.

Ez országgyűlésen a francziák elleni harezra az insurrectionnak minél előbbi szervezése kéretik. Azt mondja a Statusok és rendekhez a királyi főigazgató: „az isteni böles gondviselés, a mi királyi házunk csendes uralkodásának árnyékában több mint egy század alatt, majd minden veszedelemtől megőrizötte a mi kicsiny hazánkat; de most csaknem az utolsó veszedelem fenyegeti az egész birodalmat, abban a mi szegény hazánkat és szabadságunkat is. Az ellenség, mely a maga határt nem ismerő uralkodásának mindent feláldozni kész, minket is rabokká akar tenni.

Nem oly lankadt vér foly mibennünk; meghaljunk inkább királyunkért s szabadságunkért, mint gyalázatosan éljünk. A mi diéső oleink vérükkel vették meg ezt az országot s nyerték szabadságunkat, vérükkel tartották azt meg nekünk stb. Hát mi nem azok maradéki vagyunk-e?“

A Rendek készségüket igérvén, ez országgyűlés főbb tárgyává tétetett az insurrectio szervezése és pedig az első deputatio tárgya az insurrectio elrendelése ezen principiumok szem előtt tartásával:

- a) melyik neme legyen a nemesek felülésének?
- b) kik tartoznak felülni?
- c) ki ezen köteleességtől törvényesen mentes?
- d) milyen legyen ezeknek elosztása, a mostani hadakozás módja szerint?

A 2-ik deputatio tárgyává tétetett az insurrectio fundusa. Végeztetett, hogy az armálistáknak és egyházi nemeseknek, Primipilus és Pixidárius székeleyeknek az adófizetés alól való feloldoztatásokról az 1791-iki évben ő Felségéhez felküldött 57. és 58-ik articulusok ujbairattassanak és megerősítés végett ő Felségéhez egy kurir által haladék nélkül oly alázatos kéréssel küldessék fel, hogy még addig, a mig az országgyűlés együtt van, azokat megerősíteni sziveskedjék s ennél fogva azon armalista és egyházi nemes, primipilus és pixidárius székey atyánkfiai az adófizetés alól felszabadittatván, legottan készséggel felülhessenek stb.¹

Midőn ez országgyűlésről Mihály János hazament H.-Almásra, következő reggel egy tömeg ember kézbeliékkal, nagy lármával jelent meg M. J. udvarán. M. J. még nem kelt volt fel ágyából, de a mig kijöhetett volna, Ráduly István, az ő derék udvarbirója öszszegyűjtötte M. J. rokonait, szomszédait, zselléreit s a malom-uteza

¹ Lásd a fennebb idézett országgyűlési jegyzőkönyv 27—50. lapján.

felőli kis ajtón ők is nagy tömegben behatoltak s a házba szándékozó lármás tömeget eltávolították s mondá az udvarbiró: most jőjön uram, mert mi is itt vagyunk!

Midőn M. J. kiment, lármázta a megbőszült tömeg: megválaszthatunk követnek, eladtad a székely szabadságot. Ugy tettél velünk, mint a háromszékiekkel és esikiakkal a német császárné. (Mária Ther.) Most már örvendhetünk a jó hazafiságodnak stb.

Ugy látszik e jelenetből, hogy a h.-almási atyafiak egyrésze még emlékezett a Mária Terézia-korabeli azon eseményre, a midőn 1762. ápr. 11-én br. Buccow Adolf lovassági tábornok, a szélbeli katonaság felállítására céljából, kir. biztossá lón kinevezve, a ki legelsőbben is a székelyek felfegyverzését vette célba. Nagy visszataszást szült a rendelet. Midőn Csikban némi eredmény lett, e sikerre Buccow Udvarhelyszék összeírására ment. Azonban itt még nagyobb csoportosulásokra talált, annyira, hogy az összeíróknak H.-Almásról magukat teljesen vissza kellett huzniok.¹

Lehetek, mondom, olyanok a tömegben, a kik az akkori siker folytán, hitték, hogy ezélt érnek most is s nem lesznek katonák.

Ki ámitott el titeket hazugsággal? kérdé M. J. a tömegtől. Helyből mondjátok meg s én felelek nektek. Egymás szemébe néztek erre a józanabb okosságúak s mondák: Boér János, a szomszédja.

Mondá: tudjátok legalább régi szóhagyományból, a magyar és székely alkotmánya szerint, ha a hazát és annak törvényes királyát valamely potentát haddal fenyegette, elég volt egy véres kard meghordozása országszerte, a fegyveres felkelésre. Ez már eltörlődött, de az idő szerinti felkelést a hongyülések szavazzák meg.

Halljátok most is, hogy a zsarnok francia császár mily nagy sereggel akarja édes székely hazánkat is elfoglalni s hogy ha ez megtörténik, akkor jaj nekünk szegény székely népnek is, mert a ki a francia zsarnokot kénytelen lesz követni, az az ősi hon tüzhelyét nem látja soha többé! Ez nem hazugság. A mostani katonai felkelést szükségképpen rendelte el és szavazta meg e hongyülés. Én is ki vagyok nevezve a felkelő vitéz székely rokonaim sorába egyik századosnak. Nézzétek a kineveztetésem okmányát! Már most, mint vitéz, nemes székely nemzethez illik, engedelmességet, készsége-

¹ Lásd Kövály László Erdély történelme 6 k. 126. lapján.

get ajánlok mindenkinek. Ne féljeteK, nem marad, mint a háromszékieknél és esikiaknál rajtunk a katonaság; csak addig leszünk katonák, míg a háborunak vége leszen.

Ezután a lázítót vasraverette s Udvarhelyre kísértette. Kapott 3 hónapot s utoljára is M. J. mentette ki.¹

M. J.-t a felkelő kapitányságról br. Henter Antal főkirálybíró azzal heszélte le, hogy reá itthon nagyobb szükség van, mint a katonaságnál. Midőn ezt a felkelő sereg fővezére Petrichevich Horváth Danielnek jelenté, ez azzal nyugtatá meg M. J.-t, hogy altorjai báró Apor Lázár (a ki később erdélyi cancellarius lett) a felkelő seregben egy tisztségre vágyik s a te kapitányi rangod jó lesz neki.

Az 1810-iki kolozsvári országgyűlésen Udvarhelyszék részéről: Cserei Mihály és az 1811-iki országgyűlésen, Dimén Ferencz a Mihály János követtársa. Ez utóbbi országgyűlés főbb tárgyai: a közhelyek felosztása. Cameraticum és Montanisticum, Bankó czédulák leszállítása. A vármegyékbeli törvényszékek formája.

A székelyek ősi gyakorlat és törvény szerint minden tisztviselőjüket, még a főkirálybírókat is maguk választották. A marchális gyűléseket a főkirálybírók hívták össze. E gyűléseken számot adott a tisztség eljárásáról, felolvastattak a felsőbb rendeletek s határozatok és határoztak a felett, hogy azok teljesítenek-e, vagy pedig félretétessenek; rendelkeztek a Szék közgazdasági, közbiztonsági és közigazgatási kérdéseiben s megválasztották a követeket és azokat utasítással látták el és megválasztották minden évben a Szék tisztviselőit. Ettől némileg eltérőleg az a határozat olvastatik az 1811-iki jul. 26-án tartott országgyűlésen, hogy midőn valamely törvényszék bírója a 3 évenként megtétett határozott választásoknál 2-izben megmarasztatott a birói hivatalban, az olyan többször választás alá ne jöjjon, hanem egész életére hagyassék meg a bíróságban.

Ez a székely nemzet szabad választási jogát megszorítván, ez ellen a Felséghez folyamodnak a székely követek.² E folyamodók között van Mihály János is.

Az 1811-iki jan. 12-én tartott országgyűlésen felolvastatik a nemes Székely nemzetnek a felküldött Articulusok confirmáltatása iránt készült és a Statusokhoz beadandó instantiája, a melyben deducálva van, hogy a nemzet adóval nem tartozik. És felolvastattott

¹ Mihály Zsuzsánnától van ez adat.

² Lásd: 1811-iki országgy. jk. 671. lapján.

az egyik deputatus M. J.-hoz, Bécsből, kir. tanácsos és titoknok Vajna Antalnak ezen levele:

„Jelentse meg az Úr a nemes Szék universitásának is bennem helyezett bizalmáért köszönetemet és tegye bizonyossá, hogy ezen becses bizalomnak, akár az egész nemes Széket közönségesen, akár pedig annak érdemes tagjait különösen illető dolgokban mindenkor megfelelni állandó törekedésem leszen“.¹ Egy bizonyíték ez is arra, hogy M. J.-nak teljes gondját képezték Udvarhelyszék ügyei.

1811. dec. 16-án tartott marchálison M. J. és Dimény Ferencz, vége lévén a Diaetának, referálnak.

1812-ben újból törvényszéki ülnök, de a következő évben már változik a működési köre. Mig azonban erről beszélnek, pillantsunk vissza az 1790. apr. 27-én tartott Sz.-Udvarhelyi marchalis gyűlésre. E gyűlés jegyzőkönyve 2-ik pontja alatt ez áll: „egyszersmint ezuttal a keresztúr-fiszéki Vice királybiróság is, notariussával együtt, az unitáriusok részéről interimaliter felállítatott, ugy, hogy a *diaetáig* a három királybiró a fizetést háromfelé ossza. A *diaeta* alkalmatosságával pedig a 3-iknak új fizetés exoperáltassék“.²

1813-ban leszen 3-ik alkirálybiró. 1814—1826-ig volt 3-ik, 2-ik alkirálybiró. 1823-ban ítélőmesteri állásra akart folyamodni, meg is készítette a folyamodást a szükséges mellékletekkel, de mielőtt beadhatta volna, mást neveztek ki arra az állásra. Erről azután gyakran így nyilatkozott: „egyszer kértem hivatalt s akkor is elkéstem, de jó hogy elkéstem, mert életem fogytáig bántam volna, hogy egy lehető érdemesebb elől a konzot elnyertem“.³

Nem lévén a Székben sehol csinált út, a közlekedés nyomorúságos volt. M. J. ajánlatára Ugrai László Udvarhelyszék mérnökévé neveztetett. Az utak kimérése és csinálása folyamatba indult és ha nem hozattak is olyan állapotba, a minőben ma vannak, de legalább javult a helyzet, melynek rossz voltát eléggé illusztrálja csak az az egy körülmény is, hogy Rugonfalvától Alsó-Siménfalváig 17 helyen kellett a Nyikó vizén átmenni. Hidnak, átjárónak híre se volt.

Az 1827. jul. 21-iki marchalis gyűlésen lépik be Ugron János adminisztrátori hivatalába, a ki eddig első alkirálybiró volt.

¹ Lásd: gymn. levéltára E. csomag 15. sz. a.

² Lásd Zsákodi K. Horváth István jegyzeteit az 1790-iki marchalis könyveiből a gymn. könyvtárában, a zsákodi Horváth János-féle könyvtárban.

³ Lásd Mihály Domokos levelét a gymn. levélt. D. cs. 8. sz. a.

Ennek helyébe M. J. lépik ez évben. 1832. decz. 10-ikén tartott marchalis gyűlésen felolvastatik a felséges kir. főigazgató tanácsnak 12.671. sz. alatti decretuma, mely szerint főkirálybirói helytartó Ugron János halála ő felségének feljelentetett s addig is, a míg a főkirálybirószék törvényes betöltése iránt rendelés tétetnék, ezen Szék kormánya a hivatalában idősebb V. király biró Mihály Jánosra bízott.¹

Mennyi volt a M. J. alkirálybirói fizetése, arra ninesen adatom, de 200 Rforintnál nem igen lehetett több, mert a Bardoczszéki királybirót 200 Rf. fizetéssel erősíti meg a kor. sz. 4658. sz. a. az 1749-iki marchalis gyűlés jkönyve 3-ik pontja szerint. S hogy mint dirigens királybiró semmi javadalmazásban sem részesült, arról bizonyít a kir. gubernium 12.985—1833. számú leirata, melyben az áll, hogy ő felségének ez évi apr. 24-ről 3275 udvari sz. a. kelt legfelsőbb rendelkezésnél fogva, az ürességbe jött valamely tisztviselőnek a helyét a közelebbi utánna következhető tölti bé ideiglenesen, ennél fogva aug. 5-ről tett kérésök, hogy M. J.-nak a főtishti hivatal folytatásáért jutalom adassék, nem teljesítettik.²

Általános volt a Székelyföldön a hit, hogy a Székely nemzeti levéltár Segesvárra vitetett a Rákóczi forradalom íbejében, mint legközelebbi erődített helyre.³ Ezt Udvarhelyszék közgyűlése 1821 1822 és 1824-ben kérte vissza. Nem lett semmi eredmény.

1833. jun. 2-án M. J. mint dirigens királybiró Székgyűlést tartott, melyen szóba jött ugylátszik újból a levéltár ügye, főképpen annak hiányossága; de most nem olyformán, hogy Segesvárról kéressék vissza, hanem megválasztatott Mihály János, hogy az egész Erdélyben és Magyarországon keresse fel a konventeket, káptalanokat s a vármegyék levéltárait és a hol Udvarhely anyaszékre tartozó okleveleket találna, vétessen belőlök hiteles másolatot, hogy a Szék levéltárából hiányzó sok régi oklevél és irat ez uton pótolassék.⁴ De ennek foganatja nem lett, mert csakhamar kir. táblai ülnökké neveztetett. A levéltárban nyoma sínes, hogy valaki más még erre megbízott volna. Irnak sem kerültek vissza soha, sehonnán. Ily hiányos állapotban érték a Szék levéltárát az 1848, 49-iki események s a 11 évi absolut kormányzás pusztításai.

¹ Lásd: gymn. levéltár D. cs. 20. sz. a.

² Lásd: gymn. levélt. D. cs. 19. sz. a.

³ Lásd: Orbán B. Székelyföld I. köt. 42. lapon 9 számú aljegyzés.

⁴ Jakab Elek adta ez adatot akkor, a mikor a vármegye monographiája érdekében a levéltárban kutatott.

E kis kitérés legyen megengedve annak igazolására is, hogy a vármegye levéltárában Mihály Jánosról sem lehet a felsoroltakon és jelzettekén kívül több adatot találni.

1833. márc. 8-ról írja Török János, Bécsből, Mihály J. nak: „egyébiránt a mlgs. dirigens királybíró urra nézt a dolgok itt igen jól folytak. Itélmesternek 2-ik, tabulae assessornak pedig első helyen proponáltatott“.

Még ez évi dec. 9-én Ő Felsége 8134 udvari sz. a. M. J.-t táblabírónak kinevezte. Erről a kir. Gubernium 890—834. sz. a. értesíti M. J.-t és pedig eképen: mely kegyelmes királyi kinevezés uraságodnak örvendetes tudásul oly utasítással iratik meg, hogy erről a kegyelmes királyi collationalis levelet mentől előbb kivenni és a kir. guberniumnak az uraságod beiktattatása és ezen hivatallal járó fizetés kiadattatása iránti rendeletek megtétele végett beadni igyekezzék.¹

A szokott hit letétele mellett, bemutatván a collationalist, 1834. febr. 24-én, új hivatalába beigtattatott.² Fizetése 833 frt.

Gr. Nemes Ádámnak 1834. okt. 8-án kelt levele szerint³ kir. hivatalos az országgyűlésen M. J.

Új hivatalát nem sokáig folytatta, mert 1836. dec. 21-én meghalt. Kobátfalván az általa létesített „Kókusi“ nevű kertjébe temetett. Sirját egy egyszerű sirkő jelzi.

Míg a rendes hivatala körén kívüli munkásságára térnénk, emlékezzünk meg családi életéről.

Mihály János 1805-ben nőül vette taresafalvi Pálffy Máriát, Pálffy Sámuel és Jeddi Borbára leányát. Ez a Pálffy Sámuel az, a ki a 18-ik száz utolsó tizedében az Alsó-Siménfalvára tervezendő felsőbb iskoláról tárgyal és a Sz.-Kereszturi gymnasium létesítésében is tevékeny részt vett.⁴

M. J. neje után kobátfalvi birtokos is lett s ott is lakott, nemcsak H.-Almásón. Ez a Pálffy-féle birtok Kobátfalván, Két-Kadácsban és Keeset-Kisfaludban 200 hold körül állott, míg a h.-almási birtok, mit atyjától örökölt s ő maga is gyarapított fölülment 200 holdon, tehát összesen 400 holdnál nagyobb birtoknak volt az ura. Kobátfalván egy malom is tartozott a birtokhoz és H.-Almás határán, Farkas-mezőn lévő vashámorban 1 $\frac{1}{2}$ részes volt.

¹ Lásd: gymn levélt. D. cs. 14. sz. a

² Lásd: gymn. levélt. D. cs. 13. sz. a.

³ Lásd: gymn. levélt.

⁴ Lásd: a Sz.-Kereszturi gym. tört. 14—20 lapjain.

Gyermekeik: *Mária*, szül. 1807. máj. 2-án, férjhez ment Rugonfalvára Sebesi Miklóshoz, ettől fiai: Samu, Sándor és Ferencz; leánya Anna, férjezett Rugonfalvi Bartha Gergelyhez, kinek fiai: Miklós, országgyűlési képviselő, leánya Póli, Ádám Dénesné és Róza László Józsefné, Mihály Mária a Sebesi Miklós elhaltával férjhez ment alsó-siménfalvi Pakot Istvánhoz, kinek leánya Póli, Jakabházi Zsigmondné.

Anna, szül. 1809. jan. 4-én, férjhez ment Szent-Abrahámra Veres Józsefhez, kitől maradt két leánya: Zsófi és Ilona.

Rózália, szül. 1812. jan. 15-én; *Zsuzsa*, szül. 1816. sept. 5-én. Ezek Kobátfalván éltek s nem mentek férjhez.

Domokos, szül. 1818. aug. 5-én. Az iskolák végzése után a katonai pályára lépett, de nem maradt azon hosszason, hanem, mint gazdaságot folytató ember, a h.-almási birtokba telepedett s azt birta és használta élete végéig. Volt 3 leánya: Zsuzsa, Róza és Mari.

M. Domokos egész élete végéig — 80-nos években halt el — többet foglalkozott a könyvekkel, mint gazdaságával. Bámulatos emlékező tehetséggel birt. Szép könyvtára minden darabjának tudta a tartalmát s ha idézni akart valamit azokból, a lapot s a sort is meg tudta nevezni, hogy a kereső annál könnyebben megkapja.

Az osztrák büntetőtörvénykönyv minden §-át könyvnélkül tudta. És ezeket azért tanulta meg, mondása szerint, mert a mig nem ismerte, kisebb, nagyobb peres eljárásainál sokszor rövidet húzott és hogy a falujában lévő embereket is utasíthassa. Benne kihalt a Mihály-család H.-Almásán.

De térjünk vissza M. Jánoshoz. A szorosabb értelemben vett hivatalos teendőin kívül olyanokat is végzett, a melyeket megbízás, vagy saját elhatározása folytán vállalt magára. Igy például a kir. gubernium 1814. okt. 25-én 3808. sz. a. metalis reambulatióra küldötte ki Tordára, a hol felperes a tordai possessoratus és alperesek a körülfekvő faluk közönségei.¹ Hasonló küldetésben volt az ezutáni években Gyergyóban és Erzsébetvároson is. Mindenik helyen lelkiismeretesen és szigoru igazsággal járt el.

A kobátfalvi unitárius templom építésénél 1835-ben főtényező volt. Az ekkézsia jegyzőkönyvei szerint adott 6 véka gabonát és 2 székert esináltatott az új templomba, továbbá 2 szál vasat. A leánya

¹ Lásd: e metalis reambulatiokról felvett jkönyveket a gymn. levéltárán E. csomag 18—24. sz. a. Mihály Zsuzsa adta ide a M. J. leveleivel.

— Zsuzsa — levele szerint 20 szekér meszet. Ezenkívül, az egész építés alatt, a pallért a saját asztalánál étkeztette, sőt a kőmivese-
ket is igen sokszor élelmezte.

Az unitárius zsinatok a M. J. idejében nem úgy tartattak, mint a jelen időben, hogy egy vállalkozó adja az ebédeket. az időben az egyházkörök házi kezeléssel gyakorolták. M. J. három zsinatnak volt gazdája u. m. Oklándon, Bözödön és H.-Szent.-Pálon.

Főgondja alatt állott a keresztúri gymnasium is. A Székelyföldi unitáriusoknak, a kik Kolozsvár központi helyüktől távol estek, forró vágyuk volt, hogy egy felsőbb iskolát kezükügyében létesíthessenek. Ez a csaknem száz éves ohajtásuk, a Sz. Keresztúri gymnasium keletkezésével valósult meg. De, a hosszú idő mellett, mennyi gond, fáradság, áldozat kifejtése árán érhatték meg azt az övendetes pillanatot, a midőn a gymn. megnyílt s kebelébe fogadhatta a serdülő, a tanulni vágyó növendékeket. Ez mind látható a gymn. történelmében.¹

A felekezet szűk anyagi viszonyai az egyesekre utalták a gymn. építésének terheit. Már pedig ily módon eredmény csak úgy áll elő, ha vannak egyes, lelkes hívek, a kik irányítják a eszelekvést; fokozni igyekeznek a buzgóságot s az áldozatkészség forrásait minél több helyen buzogásba hozzák és az ily uton előálló esermelyekkel mentőnagyszerű területet igyekeznek termékenynyé tenni. Ápolják, élesztik a szívek melegét az emberiség általános nagy érdekei iránt. Mihály János nemesak hivatali magas állásából kifolyólag, de mint a felekezet szent ügyét szíven viselő s székely hitfelei boldogulását ohajtó és ez ohaj következtében, a szeretet szent érzése által, munkás erejét mintegy hatványozva érezvén, oly erővel, elhatározással áll a munkálni vágyók élére, mely nem maradt eredmény nélkül, t. i. a faépület helyett, 1818-tól kezdve néhány év alatt, 16 szobából álló emeletes kőépületet állítottak.

Az építkezést gyakran felülvizsgálta, a gyűjtéseket e ezélra folytatta; ennek érdekében gyűléseket, összejöveteket tartott a helyszínen, sőt távolabbi vidékeken is. Megjelent mindig az egyházköri gyűléseken is, a hol áldozatra vezette az egyeseket s nemesak unitáriusoknál, de másoknál is hathatósan működött az adományok megnyerhetése végett.²

¹ Megjelent 1896-ban, I—III. és 316 lap.

² Lásd: a gymn. történelme 42—52 lapjain.

1813-tól a gymn. felügyelő gondnoka s hogy ezt a megtisztelő állást miként tölté be, a gymn. történelmének lapjai fényesen beszélnek arról. Itt elégségesnek tartok annyit jelezni, hogy ő, mint gondnok, korszakalkotó a gymn. történelmében. Ez állást nem tekinté olyannak, a mely csak ezim viselőjére nézve, de olyannak, a mely fontos kötelességeket ró arra, a kit a közbizalom azzal megtisztel. Így fogta fel ezt az állását, mint a többit is, a melyeket hivataloskodása alatt betöltött. Méltán sorozhatta M. J.-t. az unitár. Vallás története 184-ik lapján, a 19-ik század jóltévői közé Székely Sándor.

De mint szabadgondolkozásu unitárius és erős magyarézésű ember, egyformán kívánt hasznára dolgozni a más felekezeteknek is. Unicum az az egyházak történetében, hogy unitárius ember egyszers-mint katolikus főgondnok is legyen, a nélkül, hogy vallást változtatna. M. J. ilyen unicum. Erre nézve Orbán Balázs szavait idézem e helyen: „M. J. jellemzésére — írja Orbán B.¹ — egy történeti tényt jegyezzünk itt fel, mely csak a mi vallásos türelemről ismert hazánkban s oly jeles, felvilágosodott egyháznagy alatt történhetett meg, mint boldogult Kovács Miklós, erdélyi róm. kath. püspök volt, t. i. a havasalyi katolikus községeknek megrendelte a püspök, hogy insp. curatort válasszanak s ők a bizalmukat és szeretetüket teljesen bíró M. J.-t. választották, kit — bár buzgó unitárius volt — a püspök ezen tisztán vallásos jellegű hivatalában megerősített; és azt ő oly ritka erélylyel is folytatta, hogy soha a katolikusoknak ily insp. curatora nem volt; alatta épültek e faluk legtöbb templomai, papi házai, iskolái. Történt, hogy Szent-Lélekben a papilak lakhatatlan volt;² azért megyét gyűjtve, meghatározták, hogy egészen újat fognak építeni, de az építéssel — bár a faluban sok kőmives és könnyen szereshető épületanyag van bőviben — himeztek-hámoztak és többszöri rendeletre sem kezdették meg. M. J. mint inspector curator panaszt tett M. J.-hoz, mint királybíróhoz és ő vallási és politikai hatalmával élve, egy szép napon Farkaslakán megjelent, kirendelte a falut s azzal behajtatta a szent-léleki csordát s addig ki nem bocsátotta, míg a papi lakhoz hozzá nem kezdettek s most ott áll a szép papilak, melynek kevés párja van Székelyföldön.

Mihály Jánost magasztaló száz meg száz nemes tettének emléke

¹ Lásd: „Székelyföld“ I. köt. 111—112 lapjain.

² Lásd: e tárgyban Kovács M. püspök levelét, 1832. máj. 7-ről, Mihály J.-hoz, a gymn. levélt. D. cs. 78. sz. a.

él a nép között; az ő élete a jótékonyságnak s nemes emberbaráti s hazafi tetteknek egy hosszú sora volt.

De nemesak az unitárius és róm. kath. de az ev. ref. vallásnak ügyei iránt is érdeklődött és a hol a szükség kívánta, segedelmét nem vonta meg. Igazolja ezt Ugron János és Ferenczi István insp. curatoroknak 1817. ápr. 17-én irt levele,¹ mely szerint M. J. királybíró, egész hivataloskodási ideje alatt, az ők Religiojokhoz és iskoláikhoz, annak köz- és személyes jussaihoz, minden kötelességet megtette és hasznos szolgálatát meg nem tagadta.

A rendes hivatalos téendőin kívül, ugy az egyik, mint a másik vallásközönség javát munkálta, mégpedig minden önző gondolat nélkül. Állása honfiai kötelességek teljesítésére hívta fel. Ezt átrattette s nem engedte magát a felekezetesség békóiba szoríttatni.

Hogy azonban teljes világosságban álljon szemünk előtt az a munkakör, a melyben M. J. mozgott, szükséges tudnunk és néhány vonásban megismernünk az ő idejebeli közigazgatási, törvénykezési szervezetet.

A székely nemzet politikai kormányzata élén a főkirálybíró állott, alatta 3 alkirálybíró és dullók. A törvényszékeket rendes fizetett és tiszteletbeli ülnökök, székelő bírák alkották; volt a főkirálybíró elnöklete alatt ülésző derékszék, mint felebbezési törvényszék, mely 12 rendes ülnökből (assessor, székbíró) és főjegyzőből állott. Ide felebbeztettek régen a Székelyföld alszékeinek minden ítéletei, később pedig csak Udvarhelyszék alszékein ellátott perek. Az alszékeken kezdődtek mindennemű perek, a metalis perek kivételével. Az alszékeken elnökölt az alkirálybíró, 7 rendes ülnök s több tiszteletbeli táblabíró volt tagja. Kezdetben külön alszéke volt ugy az anya-, mint a fiuszékeknek, de a keresztúri alszék 1764-ben a continua táblák felállításával eltöröltetvén, csak 2 alszéke maradt Udvarhelyszéknek, az udvarhelyi és bardoczfiuszéki. Ez így volt 1848-ig.²

A törvényszéknél rendes ülnöki minőségében és az alszéken mint elnök úgy folytatta hivatalát, hogy az ő igazságos eljárásainak emléke még ma is él a Székelyföldön.

Abban az időben, a midőn az alszéken elnökölt M. J. mint királybíró, Udvarhelyszék alvidékén lakók közül többen és több

¹ Lásd: gymn. levélt. D. cs. 17. sz. a.

² Lásd: Orbán B. Székelyföld I. köt. 14-ik lapját.

alkalommal keresték fel gróf Haller Jánost Fejéregyházán és kérték, hogy peres stb. ügyeikben őket M. J. előtt pártfogolja. A jó gazda, közkedveltségű és humanus érzésű gróf, ily alkalmakkal levelet irt M. J.-nak, mint régi tanuló társának, de minden levele elejére mottoul ezt írta: *dat veniam corvis; vexat censura columbas*. S minthogy ez minden levelében benne volt, feltűnt M. J.-nak s kérdezte gróf Hallertől: miért irod mindig ezeket a madarakat a leveleid elejére?

Azért, válaszolta gr. Haller, mert a ki a birói székben ül, annak nem szabad elfelejtkeznie arról, hogy néha, sőt sokszor ártatlanok is esnek vád alá s nehogy az ártatlant elítélje. Tudom, hogy te igazságos eljárásu ember vagy, de azért nem árt neked is az efféle figyelmeztetés, hogy valami körülmény meg ne tévesszen.¹

Hogy annyi és oly sokféle munkát megbirt, azt szellemi képzettsége mellett, egészséges, erős testi szervezetének is tulajdoníthatjuk egyfelől. M. J. magas, izmos testalkatu, meglehetősen barna bőri, de szabályos, szép képű, magas homloku ember volt. Szemei feketék, melyekből jóság nézett ki. Igazi hunnus ivadéknak látszott; megjelenése imponáló. Erélyesség, kitartás, szigorú rendszeretet és igazság jellemezte minden szavát, tettét.

Mint törvényszéki ülnök, mint királybiró traditiokat teremtett működésével. A népnek csaknem bálványa volt. Nem tekintette állását csak olyannak, hogy katonát állít, adót hajt, árverez, büntet, a rendeleteket továbbítja stb. hanem a népnek, az egyeseknek tanácsadója s ügyes-bajos dolgaik elintézésénél segítője, jóakarója. Nála a szegények vigaszt, az üldözöttek mentőt, szabadítót találtak. A székely kivándorlás, a székelyek pusztulása akkor nem volt mindennapi jelenség. Az ő idejében boldogabb volt a székely, mint ma!

Hogy segíthessen embertársán, erre nézve a fáradtságot nem sajnálta. A rideg paragrafusokat nem betű szerint vette, de azoknak szelleme szerint járva el, arra törekedett, hogy az igazát a kereső megkapja. A tudatlant oktatta, a téves úton járó botlására figyelmeztette s a törvénykezés terén, a formálításokban hibázókat, nem ítasította el azonnal ridegen, hanem atyailag tanácsosal látta el. Hivatalát nem kenyérkeresetnek, de oly tisztségnek tartotta, a melyet a nép jólléte, boldogulása, előmenetele érdekében kell folytatnia a törvénynek határai között.

¹ Néhai Kovács Mihály K. Solymosi esperestől van ez az adat.

A marchális gyűlés 1819-ben meghatározta, hogy a panaszlók, a három királybíró járásában, a három királybíró közül akármelyiknél panaszolhatnak; ennek következtében a három kerületből mind M. J.-hoz tódultak, úgy annyira, hogy évenként a kirulyi főúrdón — a hol háza volt — ritkán maradt ideje a fürdésre. És mégis panaszt szájából senki sem hallott.¹

Sokféle hivatalos elfoglaltatása miatt a saját házánál való ülésre is kevés ideje maradt. Ha hazament H. Almásra, vagy kobátfalvi birtokára, háza mindig megtelt látogatóval, vendéggel, úgy a tanácsát kérő peres egyénekkal. Széles körű jogtudományánál fogva sok keserves, hosszason folyó pert a maga királybírói irodájában elenyésztetett, elbékeltetett s a közvélemény az volt róla, hogy az ő ítélete még Bécsben is megállott.

A törvényezikkek, paragraphusok tudása még nem elégséges egy hivatali álláshoz, ahoz, ezek mellett, okos, tapintatos eljárás, bölcsesség, a dolgokat mérlegelni tudó, gyakorlott ész, találmányosság szükséges, hogy azon fontos és nehéz perczekben, a melyekben embertársai sorsa, helyzete felett ítél, határoz, a tévedéstől ment lehessen s úgy és oda szólja ki az igazságot, a hogy és a hová talál. Az igazság ereje így épít aztán hathatósan, még az igazságtalanság révén haladni akarók között is; mert az ezen révén járókat is meg kell győzni a igazságtalanság veszélyeiről és az igazság áldásairól és úgy hatni a lelkekre, hogy az igazság boldogító érzése felébredjen bennök. M. J. így fogta fel hivatali állását. S hogy ez így volt, azt számos eljárása, intézkedése igazolta. E vélemény róla általános volt s szállott apáról fiúra, úgy annyira, hogy még ma is, akárhány községben, családban, kegyelettel emlékeznek M. J.-ról.

Megtörténhetik, hogy az adatok elégtelensége, hiánya miatt nem tudtam elég behatóan megírni, jellemezni M. J. életét; de, a mit bemutathattam róla, azt is elégnek tartom arra, hogy az olvasóban ez az óhajtás ébredjen fel: *bár sok oly hivatalnokok lenne Magyarországnak, a milyen M. J. volt!*

SÁNDOR JÁNOS.

¹ M. D. levele a gymn. levélt. D. cs. 8. sz. a.

Nietzsche Frigyes.

II.

Nietzsches Welt- und Lebensanschauung in ihrer Entstehung und Entwicklung dargestellt und beurtheilt von D. theol. *Otto Ritschl*, ord. Professor der Theologie in Bonn. 2. kiad. Freiburg i. B. 1899.

Nietzsche elbűvölő stilista, finom megfigyelő, izzó, viharos erőszakos gondolkodó és költő. Nagy a hatása modern asszonyokra és leányokra, modern *Deutschmülere*kre, kik megúlvá a kereszténységet nemzeti vallásról ábrándoznak, fiatal socialdemokratákra, újságírókra, fiatal költőkre és művészekre, élvezethajhászokra, kalandorokra, szóval azokra, a kik „szabad szellemek“, Übermensehek, „urak“, „előkelők“ szeretnének lenni. „Nietzsche egyike a legérdekesebb alakoknak a modern szellemi élet történetében“. Már mint egyéniség kiválik a napi nagyságok tömegéből. Erkölesileg is nagy, mint a ki a leg súlyosabb szenvedéseket és fájdalmakat nemcsak nagy lelki erővel viselte, hanem éppen azokból szívta azt az erőt, melylyel feltűnést keltő műveit megteremti. „A legélesebb kritikát hívja ki maga ellen; de éppen azért elfogulatlanul azt is be kell ismerni, hogy sok dologban valóban igaza van, másokban legalább relativ igaza“.

Ritschl három korszakot különböztet meg Nietzsche fejlődésében, ú. m. a *Schopenhaueri*, az *intellectualistikus* és az *instinctivistikus*. A második a *Menschliches Allzumenschliches*-szel, a harmadik *Also sprach Zarathustra*val kezdődik. Ezeket a korszakokat egymástól elválasztják s jellemzik azok az itéletek, a melyeket Sokratesről különböző időkben mond. A *Geburt der Tragoedie*-ben Sokrates az a józan dialektikus, a ki Euripidesre gyakorolt befolyásával a görög tragoedia hanyatlásának értelmi szerzője lett. *Menschliches Allzumenschliches*-ben Sokrates memorabiliáit többre becsüli a bibliánál, vidám komolysága és pajkos bösesége felül emeli őt Jézuson. „Azon felül nagyobb értelme volt“. A harmadik korszakban (*Götzendämmerung*) már így szól: „Sokrates war Pöbel“; décadence-re mutat nála az ösztönök anarehiája. Rajta minden túlzott, torzkép, ravasz, földalatti.

Nietzsche gondolkodásának fejlődésében kiindulási pont Schopenhauer pessimismusa. Ő maga mondja, hogy az atheismus vezette Schopenhauerhez, a „ki az első bevallott és hajthatatlan atheista“ a németek között. Wagnerrel való szakítása után Schopenhauernek csaknem kizárólagos tanulmányozása vezette rá a moral problémájára. Különösen az „*unegoistisch*“ becsével foglalkozik, de épen ez ellen fordul „egy mindig elvibb gyanú, egy mindig mélyebbre ható skepsis“. Comte az ő „*vivre pour autrui*“ elvével a kereszténységen is túl tett (überchristlich). „Az önzetlenségnek nincs beese sem az égben, sem a földön“. Így indul meg Schopenhauer, Mill, Comte ellenében az a harcza, melynek célja megvédeni az egyéniséget „gyöngítésétől és megszüntetésétől“.

Igy előre pártjára áll mindennek, a mi nemes, előkelő, aristokratikus, nagy, vitéz, férfias. És természetes, hogy korunk törekvéseivel és demokratikus eszményeivel, „a francia forradalom e plebejus hatásaival“ ellentétbe jut. A nemesség „előkelő culturája hatalmat lélelkel“. Súlyt helyez az előkelő ősöktől való származásra, az igazi nemességre, a faj tisztaságára. A nemesség követelménye, hogy elődeink között „ne legyen erőszakos, kapzsi, kiesapongó, gonosz, rettenetes“. „Egy gonosz előd megszünteti a születési nemességet“.

Az aristokratismus hanyatlásával járó nivellálás ellen kell hát dolgozni s a magasabb emberi fajt érvényre juttatni, jobban kifejteni, magasabb fokra emelni. A jövő e magasabb emberei, útmutatói a költő és a művész. Nietzsche eszményei most még szellemi természetűek, érdekei, reményei most még a szellemi cultura terén mozognak. Most még ellensége minden durvaságnak, brutalitásnak, barbárságnak és bestialitásnak. A kegyetlenek most még magasabb kulturák hátramaradt fokait képviselik. „A durva római patriotismus most, midőn egészen más és magasabb feladatok vannak, mint a *patria* és *honor*, vagy beestelen valami, vagy a hátramaradottság jele“. A katonaság „élő anachronismus“, „a mult posthumus műve“. Ritschl kiemeli itt humanitarius és culturalis érzületét, melylyel tudományos és philosophiai álláspontja is megegyezik.

Sokat tart az *őszinteségre* (Redlichkeit), mely egy jelentősű azzal, a mit *értelmi lelkiismeretnek* (intellektuales Gewissen) nevez. Épen ez az értelmi lelkiismeret az oka annak, hogy „a kereszténységgel az ismeret mai állásában többé szóba sem állhatunk“. „Hogy megpróbáljuk, vajjon valaki hozzánk — t. i. a szabad szellemekhez — tartozik-e vagy nem, vizsgáljuk meg érzését a kereszténység iránt.

Ha nem bírálón áll azzal szemben, hátat fordítunk neki: tisztátalan levegőt és rossz időt hoz ránk“. Aztán egy sajátságos próbát ajánl: „a komoly, derék, becsületes, mélyen érző emberek, a kik most még szívből keresztények, kísértsék meg hosszabb ideig kereszténység nélkül élni; ezzel tartoznak hitőknek, hogy megszerezzék a hozzászólás jogát ahoz a kérdéshez, vajjon szükséges-e a kereszténység? . . . Nem! Bizonyítéktok addig nem ér semmit, míg évekig nem éltetek kereszténység nélkül, becsületes buzgósággal törekedve arra, hogy a kereszténység ellentétében ki bírjátok tartani, míg attól messze, messze el nem távoztatok. Hazatéréstök nem jelent semmit, ha a honvágy íz vissza titeket; csak az jelent valamit, ha a szigorú összehasonlítás alapján való ítélet íz vissza ahoz“.

„Ha vasárnap reggel az öreg harangokat zúgni halljuk, azt kérdezzük magunktól: lehetséges ez? Ez egy kétezer év előtt keresztrefeszített zsidónak szól, a ki azt mondá, hogy ő Isten fia. De ez állítása bizonyítása hiányzik nála. A keresztény vallás bizonyára a távoli ősidőkből ránk maradt régiség s hogy amaz állítást hiszik — holott az igények megvizsgálásában különben oly szigorúak — az talán ez örökség legrégibb része. Isten, a ki egy halandó nővel gyermekeket nemz; böles, a ki felszólít, hogy többet ne dolgozzunk, többet ne ítéljünk, hanem a bekövetkező világ vége jeleire figyeljünk; oly igazságosság, mely az ártatlant elfogadja helyettesítő áldozatúl; olyan, a ki tanítványaival vért itat, imádságok csodás beavatkozásokért; bűnök egy Isten ellen elkövetve; félelem a túlvilágtól, melyhez a halál a kapu; kereszt alakja, mint jelkép oly időben, mely a kereszt rendeltetését és gyalázatát többé nem ismeri — mily borzalmasan érint mindez, mintha a múlt sírjából fújna. Higyjük-e, hogy efélét még hisznek?“ Máshol meg a keresztény vallást az elvéhédő ókor vallásának tekinti, melyet degenerálódott régi culturnépek előztek meg s melyekre „mint balzsam tudott és tud hatni“. De a kereszténység fiatal, erős, barbár népeknek méreg; „a régi germánok hősi, gyermeki és állati lelkébe pl. beleplántálni a bűn és elkárhozás tanát annyi, mint megmérgezni őket“. Ennek következménye ama népek teljes elgyengülése.

A kereszténység megalapítása különben nem Jézus, hanem Pál apostol műve, „ezé a legdicsvágyóbb és tolakodóbb lelkek egyikéé“, „ezé a babonás és fufangos főé“. Jézus iránti rokonszenvét — eltekintve egy néhány „ízléstelen“ kijelentésétől — sohasem vesztette el teljesen. Szerinte a zsidó népnek köszönjük a legnemesebb embert,

Jézust és a legtisztább böleseit, Spinozát; a leghatalmasabb könyvet és a leghatásosabb erkölesi törvényt. Máskor az asketák és szentek közül, kiket becsmérőleg említ, kiemeli „a kereszténység híres alapítóját“, „a ki úgy halt meg, a mint élt és tanított; nem azért, hogy az embereket megváltssa“, hanem hogy megmutassa, mint kell élni“. Zarathustrában egy helyt így ír róla: „Ő igen korán halt meg; visszavonta volna ő maga tanát, ha elérte volna az én életkoromat. Elég nemes volt arra, hogy visszavonja. De még éretlen volt. Éretlenül szeret az ifjú s gyűlöl embert és földet. Kötöttek és nehezek még kedélye és szelleme szárnyai. De a férfiban több a gyermek, mint az ifjúban és kevesebb a szomorúság; jobban ért az élethez és halálhoz“. Még utolsó művében, az *Antichrist*-ben is, melyben pedig gyűlölete a kereszténység ellen dühöngéssé fajul, megkülönbözteti Jézust, a kit persze a décadence típusának tart, a kereszténységtől. „A kereszténységről, Jézusról, a vallásról és morálról szóló minden ítéletének előfeltétele *atheismusa*“. Isten nincs, a vallás tévedés eredménye. Ritschl morálja alapját is az atheismusban keresi. „Tagadom az erkölésiséget, mint tagadom az alchymiát, az az tagadom feltételeit, nem azt, hogy alchymisták voltak, a kik e feltételekben hittek s azok szerint eselekedtek. Tagadom az erkölestelenséget is, nem azt, hogy számtalan ember erkölestelennek érzi magát, hanem azt, hogy volna tényleg oka annak érezni magát. Nem tagadom, hogy sok eselekedetet, melyet erkölestelennek mondanak, kerülni kell és legyőzni; ép úgy nem tagadom, hogy sokat, melyet erkölesösnek mondanak, tenni, elősegíteni kell. De úgy gondolom: az egyiket úgy, mint a másikat más okokból, mint eddig“. „A lelkiismeret forrása a tekintélyekben való hit; tehát nem Isten szava az ember keblében, hanem néhány ember szava az emberben“.

A morál változandóságának gondolata Nietzschénél bizonyos physiologiai-pszichologiai feltételeken nyugszik. Ilyenek a *megszokás* és *átöröklés*. „Érzelmében bízni annyi, mint nagyatyjának, nagyanyjának és ezek nagyszülőinek jobban engedelmeskedni, mint azoknak az isteneknek, melyek benne vannak: értelmének és tapasztalatának“. Ha saját értelmünknek engedelmeskedünk, akkor új érzelmeket adunk át utódainknak s így az öröklést új utakra tereljük, a mi a szabad szellemeknek egyik legelső feladata“.

Ha a szempontokat a gyakorlati életre alkalmazzuk, a faj javításának és a magasabb embertypusnak gondolatához vezetnek, a mint az később határozott alakot ölt Zarathustrában az *Übermensch*

képében. E művében új gondolatok: az alkotás és a hatalomhoz való akarat. De egy lényegesebb elem is járul ezekhez: most vonja le ugyanis elvi skepsise utolsó következményét: kételkedni kezd az igazságban. Ezzel végződik intellectualistikus korszaka, melyben világnézetét tudományos kutatásokra és eredményekre akarja alapítani. S megkezdődik a hatalomhoz való ösztön vagy akarat philosophiája, a mely a kalapáccsal való böleselkedésben végződik. E korszakot nevezi Ritschl *instinctivistikusnak*.

Most már az igazság helyett a szabad, korlátlan, kötetlen életért lelkesedik. Második korszakában elveszti bizalmát a morálban, mert így kívánja az *őszinteség*. De ezzel nem elégszik meg. A harmadikban positiv életnézetté, a hatalomhoz való akarat böleseletévé, az ösztön apotheosisává fejleszti ki. Ez az értelme e kifejezéseinek: „Jenseits von Gut und Böse“, „Umwertung aller Werte“, „Philosophiren mit dem Hammer“.

Egyideig még a jövő böleseinek tartja fenn az új erkölcsi törvényhozást. Ezeknél a megismerés teremtés, a teremtés törvényhozás, az igazsághoz való akarat a hatalomhoz való akarat. De később már nyíltan vallja: „Mi magunk, mi szabad szellemek, már Umwertung aller Werte vagyunk“. Tehát elég erősnek hiszi magát, hogy a régóta előkészített munkát maga befejezze. A dolgok mértéke már nem az igazság, hanem a korlátlan, szabad élet. „Egy ítélet hamissága nem érv az ítélet ellen; a kérdés az, hogy mennyiben mozdítja elé és tartja fenn az életet és fajt; és hajlandók vagyunk azt állítani, hogy a leghamisabb ítéletek ránk a legnélkülözhetetlenebbek, hogy a hamis ítéletekről való lemondás az életről való lemondás, az élet tagadása volna“. A nem igazságot életfeltételül bevallani persze annyi, mint veszélyes módon ellenszegülni a szokásos értékérzelmeknek; és az a böleselet, a mely ezt merészli, már egyedül ezzel túlteszi magát a jón és rosszan“. Minden tiszta fogalom „conventionalis fictio“. Valóban adva csak szenvedélyeink és vágyaink világa van, melyek összességében az élet alapformájának, a hatalomhoz való akaratnak kialakulását és szétágazását ismerhetjük meg. Egészséges e szerint az a morál, a mely felett az élet ösztöne uralkodik; természetellenes ellenben minden morál, a mely az élet ösztönei ellen fordul. „Hajdan az ember tudatában, szellemiségében magasabb származásának, isteni-ségének bizonyítékát látták... A tudatosság, a szellem előttünk a szervezet relativ tökéletlenségének symptomája, kísérletezés, tapogato-

zás, elhibázás, fáradozás, melynél végtelen sok idegerő használódik el. Tagadjuk, hogy valamit tökéletesen meg lehetne csinálni, ha tudatosan csinálják“. „A tiszta szellem tiszta ostobaság; ha az idegrendszert és az érzékeket leszámítjuk, akkor elszámítjuk magunkat“. „Az ember a legerősebb állat, mert a legravasabb; e ravaszság következménye szellemisége“. Ezek alapján már a lélektan úgy kell felfogni, mint „a hatalomhoz való akarat *morphológiáját és fejlődéstanát*“. Ez értelemben a lélektan az összes tudományok ura s ennek szolgálatára és előkészítésére vannak az összes tudományok.

Ez elvek mellett módosúlnak most a morálra vonatkozó nézetei. Az egészséges és degenerált ösztön adják az *úri és rabszolga-morált*. Utóbbi alá foglalja természetesen a keresztény *morált*. Minden ideális bölcelet, s mindaz, mi előbb mint humanitas becses volt előtte, most az ösztön elfajulása, *betegsége, décadence*. Így a magasabb embertypus fogalmából is, a mint azt már előbb megszerkesztette, az igazság ismeretére irányuló s tulajdonképeni humanitárius vonások eltűnnek. A magasabb emberek, az előkelő fajok, a typusember legsikerültebb példányai csak azért vannak, hogy a többi emberek felett uralkodjanak; ők az érték meghatározók, értékteremtők. Kötelességeket csak magukhoz hasonlókkal szemben ismernek, *alacsonyabbakkal szemben tetszésük szerint járnak el*. Most „a *kizsákmányolás* az élet lényegéhez tartozik, mint szerves alaplétezés és következménye a hatalomhoz való tulajdonképeni akaratnak, a mely nem más, mint épen az élethez való akarat“. Ezekkel szemben vannak a rabszolgatermészetek; ezek „szelídített s azért gyengített házi vagy csorda-állatok azokkal a csorda-állatöszönökkel, melyekből a csorda-tudat és mindenek egyenlősége után való törekvés származnak és oly eszmények, minő pl. a részvét, önmegtágadás, szóval az akaratnak minden gyöngesége és betegsége. A magasabb embertypus kellei: „szigor, erőszakosság, veszély kifelé (auf der Gasse) és a szívben, titokzatosság, stoicismus, kísértés és az örögi minden faja“, röviden „minden gonosz, rettenetes, zsarnoki, ragadozó állati és kígyói az emberen“.

A mit ezek mellett a vallásról, a hagyományos morálról, különösen a kereszténységről mond, a melylyel szemben a legellenségettebb és legellenségesebb állást foglalja el, azt itt nem ismételjük.

Ritschl is foglalkozik Nietzsche jelentőségének kérdésével. Nézeteit és elveit „személyes élményeiből és sorsából“ kell megítélni. Az újabban megjelent életrajzi adatok sok anyagot nyújtanak

e tekintetben. S ez adatokból nyer egyénisége. Személyes ismerősei a legnagyobb vonzalommal és tisztelettel emlékeznek róla. S mily fölemelő látvány folytonos harcza nehéz és kínzó szenvedései ellen! Mégis senkinek sincs terhére, kedves és szeretetreméltó, hálás a barátság jelei iránt, szenvedéseiben sem téveszti soha szeme elől nagy feladatát. Ez a bátor élet valóban a hatalomhoz való akarat illusztrálására szolgál. „Csodáló elismeréssel kell rá feltekintenünk“.

Ritschl most azt kérdezi: mennyiben összhangzók tanai életével? Leginkább összhangzik életével, érzületével, jellemével tana az előkelőségről. De ez mind inkább átesap, előbb az értelmi, később a fizikai vitézségbe, később hozzájárulnak a szigor, kegyetlenség, barbárság, ravaszság durva vonásai s a hálán kívül minden jó vonás eltűnik. S az általános jelenség nála. Eszményeiben rendre eltűnnek a szelid, mértéket tartó vonások s a mértéktelenbe mennek át. Ezzel elmaradoznak a legmagasabb szellemi culturára irányzott érdekek is. És eszményeiül megmaradnak a durva erő és hatalom. Honnan e változás?

Ismerjük barátságát Wagnerrel. Később bevallja, hogy Wagner eszményítette: „egy eszményi monstrumot“ esinált belőle. Így járt Schopenhauerrel is. A mint mondja, „*Schopenhauer als Erzieher*“ -ben nem ez, hanem ellentéte „*Nietzsche als Erzieher*“ jutott szóhoz. Első korszakának eszményeit a másodikban már tévedéseknek mondja. Álláspontját e korszakában nem a tények, a kutatás eredményei határozzák meg, hanem „tisztán személyi tapasztalatok leülepedése“. Most már hangulat dolga nála s tetszeleg magának abban a gondolatban, hogy a skepsisben minden más szabad szellemet felülmuljon. Így elveszíti hitét az igazságban. És előtérbe jut képzelme fokozott erővel és kevesebb önbírálattal. Csinál magából és „a szabad szellemekből“ megint csak „eszményi monstrumokat“ s ezeket a tárgyi igazság helyébe teszi. Ilyen, sőt még monstruosusabb „eszményi monstrumok“ Zarathustra a két állatjával, az Übermensch és a többi „mesevilág“; ilyen képzeleti alakok: a ragadozó állat és a csorda-állat, a föllázadó rabszolgák, a trónvesztett urak, az ujonnan felelőztetett thrák és görög isten: Dionysos és a kereszténység rít torzképe az Antichrist-ben.

Lehet, hogy szenvedései szünetelése alatt jól érezte magát képzelme e grotesk alkotásaiban; lehet, hogy erős önuralommal elfojtott szenvedései közben érzelmeitől és hangulataitól épen képzelme működtetése által szabadult meg. Ezért értékfelforgató álmait meg-

gondoltan nem vehetjük olyan komolyan, mint a beteg költő és Ritschl a költészet, a képzelem alkotásai és a kritikátlan regényesség iránti erős érzéknek tudja be, hogy utolsó korszaka extravagan-tiái oly sok hivatást szereztek neki.

A második korszakban a vitéz férfi eszménye nem csupán képzelem alkotása, hanem saját egyéni életének találó kifejezése. S ez az egyedül döntő ily eszmények gyakorlati értékére. „De az Übermensch képén, melyen N. képzelem talán épen azért kéjelgett oly szívesen, mert neki a szellemileg oly érzékeny és testileg oly törékeny tudósnak, psycho-physikai constitutiója szerencsésebb ellentétnek látszott, saját élete és viselete bizonyítéka hiányzik“. Ezért phantasmagoria.

Vallásos nézeteire könyveiből csak indirecte és közvetve lehet következtetni, mert rajongása Dionysosért is csak képzelem játéka. Csak az örök visszatérés gondolatára utalhatnánk, a mely vallásos-sága vezető motivumául szerepelhetne, de igen későre lép fel gondolatvilágában és messze áll személyi életétől és gyakorlati alanyi érdekektől. Tudjuk azonban, hogy a feltétlen szükségképeniség (amor fati) előtt meghódolt és ezt a meghódolást a szellemi nagyság főkövetelményének tekintette. Ez a *fatalismus atheisticus formája*. S e pontnál véget ér a hatalomhoz való akarat. És az a korlátlan szabadság, a melyet elméletben követelt, egy magasabb kényszerűségtől való, önként elismert feltétlen függésben végződik.

Polemiája a kereszténység ellen „megvetésre méltó“. Itt egészen atheista. Feltűnő a törekvése, hogy a legelszántabb atheistának lássék s a gyűlölt kereszténységgel még a személyi összeköttetés látszatát is kerülje. E felfogásában hí és következetes mindvégig. De bírálatából kitűnik „alapos történelmi műveltségének és a történelmi valóság iránti gyakorlott látásnak végzetes hiánya“. Ítéletei „alaptalanok, önkényesek és meggondolatlanok“. A hol igaza van, hatását ott is gyöngíti mértéktelenül túlzó s a valóságot hamisító képzeletével. Hatásra vadász és jól ismeri közönségét, a nagy tömeget, a melyre egy határozottan előadott állítás biztosabban hat, mint egy érv. Ő maga mondja: „Az érv bizalmatlanságot kelt“. Másutt megint: „Tartsátok titokban érveiteket. Az érvek a tömeget bizalmatlanná teszik“. Így a vallásnak sem ismeretére, sem ápolására semmi positivummal nem hatott. De a kereszténység elleni kiméletlen harezza igen alkalmas, hogy annak fontosságát a közönyösek előtt is feltűntesse. Álláspontja az úri morál utolsó értel-

mezésben a lehető legégyoldalubb, alapjában egy vendottieré, egy zsarnoké. Phantasmagoriáival Macchiavelli-féle szolgálatot teljesít lelkiismeretlen uralkodóknak. A nemzés, tenyésztés gondolata a nemzetgazdaságtanba tartozik s az etikába csak annyiban, a mennyiben az utódokra való tekintet nagyon fontos motívum bűnös életmód ellen.

Ezek szerint „csak a szellemi előkelőség és bátorság eszménye, a mint korábbi korszakában megfogalmazta, marad valódi, eleven beesű gondolatnak. Csak e mellett szól saját példája, élete. S ebben van bizonyítéka valódiságának és gyakorlati kivihetőségének“. „A többi gondolatok és képek, melyekkel szenvedései által mozgásba hozott képzelme az előkelőség ez eredeti eszményét körülvette, eltakarta, eltorzította és rúfította, csak beteges kinövészek és vad hús, a melyet a lehető leggyorsabban és alaposabban el kellene távolítani, a helyett, hogy azzal táplálkozzanak és megfertőzzék magukat“.

III.

Fundament und Einheit in Friedrich Nietzsches Philosophie von Paul E. Kalina. Leipzig. 1898.

Nietzschével úgy bánnak el bírálói, mint gyermekkel: mindent elnéznek neki. A kritikus, bármily lelkiismeretesen és szigorúan akar eljárni tisztében, tanárestalanul áll Nietzsche halygótűz — jellemével szemben. Egyedüli helyes eljárás ilyen körülmények között csak az lehet, hogy lélektanilag igyekezzünk őt megérteni. Nem úgy mint *Riehl*,¹ ki életrajzi adatok segítségével eszméi chaosából egy kosmost igyekszik csinálni, hanem kutatva, hogy minő lelki élmények vezették őt értékeihez, a régi értékek felforgatásához? minő emberi motívumokra vezethető és vezetendő vissza az Übermensch? Kalina e kutatásában kizárólag csak a harmadik korszakot veszi alapul, mert ez Nietzsche fejlődésének esúcsponjtja és mert „az elsővel lényegében tökéletesen megegyezik“.

Szerzőnk bírálata formájául a párbeszédet választja. Albrecht a szerző, Oszkár pedig nagyjában a Nietzsche-imádók álláspontját képviseli.

A beszélgetés abból indul ki, hogy Nietzsche munkáinak megjelenése óta körülbelül 15 év telt el és még senkinek sem sikerült

¹ Fr. Nietzsche. Der Künstler und der Denker. Ein Essay. 1898.

őt alaposan megezáfolni. Ellenkezőleg eszméi terjednek, nevét még vidéki lapok is tisztelettel említik, sőt a politikában is, „a hatalomhoz való akarattal“ és „úri morrállal“ próbálnak néha egy s mást mentetetni. Ma „a jó hang“-hoz tartozik reá mint „a jövő nagy reformatorára“ tekinteni.

Vizsgálódásaiban a következő pontokra, „mint mérőföld mutató kövekre“ lesz tekintettel: a részvét és a morál tagadása, a hatalomhoz való akarat, úri és rabszolgamorál, emberfölötti ember, örök visszatérés és az értékek felforgatása (Umwertung aller Werte). Egyedül helyes álláspont Nietzsehénél, ki életfeladatát abban látja, hogy az emberiséget magasabb fokra, előbbre vigye, kutatni: mely úton jutott értékeihez? Mi indította őt, hogy amaz útra, mint egyedül lehetőre, mutasson?

Nietzsche, a mint már Ritschlnél láttuk, Schopenhauerből indul ki. Szerzőnk azonban rámutat arra a nagy elvi különbségre, a mely kettőjük között van. Schopenhauert a szemlélet ismeretre, az ismeret az élethez való akarat megtagadására, a pessimismusra vezet. Nietzsche veszett hírét kelti a szemléletnek, így az ismeret elveszíti nála becsét, ezzel magától elesik az élethez való akarat tagadása, a mely csak elégséges ismeretnél lép fel és így adva van az optimizmus. Nietzsche kiinduló pontja a *részvét tagadása*. Schopenhauernél úgy találta, hogy a világ rossz. Miért? kereste az okát. A népesedés szaporasága miatt. Az emberek száma tulságos nagy lett s a haszontalanok és szemmirevalók a lángelmét akadályozzák úgy, hogy ez nem tud szabadon kifejlődni s az őt illető helyet az életben elfoglalni. Miért nem korlátozzák hát e túlszaporaságot? Miért nem írtják a rosszat a jó érdekében? Miért nem alkalmazzák a „létért való harc“ törvényét az emberre is? Hol s mi itt az akadály? Ez az akadály *az állam*, a mely Schopenhauer szerint nem tűri senki jogának megsértését és gyakorolja az igazságosság erényét. Most már azt kérdi Nietzsche: Honnan származik az állam? S mi a karakteristikona? S megint Schopenhauernél megtalálja a feleletet: „Minden szabad igazságosság és minden igazi emberszeretet valódi alapja a *részvét*.”

Ámde a részvét Schopenhauer szerint oly folyamat, „melyről az ész közvetlenül nem tud számot adni“, „misteriosus“. Nietzsche szerint Schopenhauer Kanttal együtt „a régi Isten“ legyőzőihez tartozik; de „az új bálvány“, az állam előtt meghódolt. Ezért egyszer Hegel fivérének mondja őt. Schopenhauer az, a ki az emberi lélek

első és alapösztönét az egoismusban látja, de ennek kárhuzatos működésével az igazságosság és az emberszeretet részvétből eredő erőnyeit állítja szembe. S ha szerinte tagadjuk a részvétet, akkor tagadjuk a vallást és államot is. Nietzsche tagadja a részvétet, hisz „az ész nem tud erről közvetlenül számot adni“, mert — szerinte — csak ezen az úton lehet segíteni azon az emberiségen, a melyet a túlnépesedés megsemmisít s melytől a részvét a segítség útját elzárta.

Ezek szerint már látjuk, hogy Nietzsche csak Schopenhauerent át juthatott eredményeihez. Egyedül e szempontból lehet nézni és megérteni Nietzsche rendszerét: ha Schopenhauer-nél töröljük a részvétet, akkor az ismerethez, igazsághoz való akaratból a hatalomhoz való akarat marad meg, a pessimismusból az optimismus. És ez által adva vannak értékei is. Nietzsche tehát egyszerű kivonás által jutott bölcsesletéhez, a melyhez a kisebbitendőt és kivonandót Schopenhauerből vette át.

Schopenhauer útján járt tehát Nietzsche? kérdi szerzőnk. „Soha életében nem járt Schopenhauer útján“, mert ennek útja a szemlélet volt, melyet „ez a rövidlátó úr“ sohasem követett, mert nem tudta; de Sch. eredményeit egész életében felhasználta. „Ártatlan púpja Schopenhauernek, kitől egész munkássága alatt függött“. S ha ez ítélet igen erős volna, akkor legalább propylacuma Sch. Nietzschehének, melyen át egyedül juthatott akropolisához és a bölcsesség istennőjéhez.

Most szerzőnk Nietzsche „hajmeresztő“ világnézete előállítását és öntudatos követését akarja lélektanilag megérthetővé tenni. Nietzsche szerint Locke az eszmék eredetére vonatkozó kérdésben felületes. Miért ez ítélete Locke-ról? „Az érzés, ízlés és erkölcs európai nemessége a szót minden magas értelmében véve Franciaország műve és találmánya, az európai aljasság, a modern eszmék plebejismusa Angolországé“ mondja N., de egy évvel az előtt az angol bölcsészek „az egész, teljes, megtelt természetek“. Honnan e változás? A plebejismus, „taliga-tolók“, „durva munka“ ellen fellázad benne „az előkelő ember“, „az úri természet“. Az angolokon kívül nem előkelő még „a tudományos ember“; az előkelőt „az ösztön“ tünteti ki a többi közül. „Nem kellene-e, hogy egy hordója legyen az eulkezetnek, ha érveimet is magammal akarnám hordani“? A ilyen „előkelő“ emberekhez tartozik N. is. Sokrates nevetett az előkelő atheneiek felett, „a kik az ösztön emberei voltak, mint minden előkelő ember és cselekvésük okairól sohasem tudtak kellő felvilágosí-

tást adni“. Miért harezol N. oly nagyon és ismételtén az ismeret ellen? Schopenhauernél a legfőbb erény az élethez való akarat tagadásában áll, a mely elégséges ismeretet feltételez. Az ismeret forrása pedig a szemlélet. Ámde Locke volt az első, a ki képzetünket, eszméinket határozottan a szemléletből eredtetten. S hozzá esatlakoztak Hume, Kant, Schopenhauer, kinél az ismeret szükségképen a pessimismushoz vezet. Ezért kell hát a szemléletből eredő ismeretet s a részvétet is tagadni, mert ezzel a pessimismus épülete, elveszítvén alapját, összeomlik s Nietzsche-nél adva van a világigengelő ember eszménye. De hogy „útasítja vissza“ Locket? Úgy, hogy a fogalom tartalma helyébe teszi a fogalom szavát. Tehát a pessimismust úgy semmisíti meg s teszi helyébe az emberfölötti embert, hogy az ész helyébe a nyelvet, semmitmondó üres szavakkal való játszást teszi. Épen itt mutatkozik nála „a philosophiai kritikai tehetség teljes hiánya“, midőn nem tud más úton megszabadulni Sch. pessimismusától. Saját elégtelen és haszontalan munkájának bántó tudata a tulajdonképeni motivuma annak, hogy az ismeretet mindenütt tagadja, visszautasítja, elzárkozik előle az előkelő ember pánczélszavával. De melyik a nagyobb hiány, az értelmi-e vagy az erkölcsi? kérli szerzőnk. Kétségtelenül az utóbbi. Életrajzából tudjuk, hogy bölcselete rendszeres felépítéséhez a természettudományok studiumának akarta szentelni magát. Miért nem vitte keresztül e tervét? Azért, mert nem tudta, mondja szerzőnk. A roka és a savanyú szőlő meséje im itt is. „Most látjuk e természet rettenetes hiányosságát értelmi és morális tekintetben“. Nem tud lemondani saját hypothesiseiről, inkább keres hibát az egész természetben, mint saját drága, önszült, ápolt gyermekében s ezért tudva csal.

Nietzsche érezte, hogy egyénisége a Wagnerrel való viszony alatt szenved s ez nem tetszett neki. Szakit vele. Ámde Wagner — szerinte — „Schopenhauer függeléke“. Ezt kellene hát megtámadni. De hol és hogy? Itt nem boldogul. Ez mutatja leginkább rövidlátóságát s bölcsészetre nem termettségét. Egy elvet ragad meg hát: a radikalismust. Ha a pessimismus semmis, meg van az igenlő ember eszménye: az előkelő ember. Felöltözteti mindenünnen épen nem válogatósan átvett tarka-barka rongyokkal s nevet ad neki: Zarathustra. De most lelkiismerete furdalni kezd. Megfigyeli magát, elmélkedni kezd s felismeri magában a csalót.

Tudjuk, hogy ez időben szenvedései voltak. Ezek ellen támaszt keres saját tanában. A semmiből új világot, Zarathustrából

teremtőt csinál. Ez az első narkotikum, hogy lelkiismeretét elhallgattassa. Lelki furdalásai rövid időre elesenedsülnek. Aztán hangosabban kelnek életre. Most már erősebb narkotikum kell. Most hirdeti: az isten (= Zarathustra) előkelővé, úrrá lesz. „Die vornehme Seele hat Ehrfurcht vor sich“. Az előkelő embert a rang szeretete, odaadás és szeretet jellemzik. Ezeket magasztalja, mert nem tud lemondani e phantasmagoriákról; odaadás nála az a tehetetlenség, hogy nem tud lemondani az általa már értelmetlennek felismert gondolatról. Épen ezt jelenti a hatalomhoz való akarat is.

Az örök visszatérés, a semmiből új világot teremtés gondolata közös Hegellel. De a ki a hegelizmus nyomorult bukása után e módszert követi, az vagy barbár, vagy jobb meggyőződése ellen cselekszik. Ez utóbbi áll Nietzschénél, ő tehát tudatosan csal. Hogy nemsokára megint előálló szenvedéseit csillapítsa, erősebb és nagyobb mennyiségű kábító szert vesz be s így áll elő *Genealogie der Moralja*, eredményével: Semmi sem igaz, minden szabad. E mű thémája: egyik oldalon áll Nietzsche, másikon a rossz lelkiismeret, a mely folyton csalót kiált rá s ezért a beves törekvés, hogy elfojtsa. *Jenseits von Gut und Böse*-ben mondja: „Mit einer ungeheueren und stolzen Gelassenheit leben, immer jenseits!“ Ez leálcázva azt jelenti: Bármily gonoszúl lépjenek fel a lelkiismeret furdalásai; ellenük közönyösséggel, hidegvérrel fegyverkezünk fel legjobban s ezt a közönyösséget erős jellemnek mondják. Erős jelleméhez úgy jut, hogy elzárkózik a legjobb ellenérv elől is. Hogy állhat másképp a jó és rossz mögé, mint az ismeret megtagadása és az által, hogy a jó és rossz belátása elől elzárkózik? „Teremtésében“ évszázadok óta hitelvesztett módszert, a skolastikait használja: van egy gondolata s az egész világot, minden tényt erre vonatkoztat. Miért ad előnyt ennek az inductív fölött, ha nem a mondott okból? Ezért előtte Nietzsche „iparlovag“, s csak épen ez a név menti meg a közönség becsületét. Ha kérdezzük: hogy lehetünk emberfölötti emberekké, hogy élhetünk túl a jón és a rosszan? a felelet ez: egyedül az ismeret tagadásával. Minő bizonyíték a közönség ítélő képességéről, mely „nagy“-nak nevezi azt, a ki ezt teljes komolysággal ajánlja gyökeres gyógyszerül s a mely hidegvérűen nézi, hogy nagy férfiai tuezatszámra piszkíthattnak be e „korhadtnyomoruságos alaktól“? Vagy minő bizonyíték egy állam míveltségi fokáról, „melyben mindenféle ártalmatlan emberekre uszítják a kutyákat istenkáromlásért s a legkisebb ellenmondás nélkül írhat valaki olyanokat,

minő a számár-ünnep a Zarathustra végén? A legjobb német várost (Weimar) bepiszkolják azzal, hogy Nietzsche — archívumot állítanak fel. Milyen rettenetesen utálatos és végtelenül nevetséges, ha az ember egyik ostobaságot a másik előtt düleszkedni látja s a tehetlenséget minden értelemben, mint erőt magasztalni hallja. Európa egy Hanswursttól vezeteti magát orránál fogva. Szükségét érzem — így végzi Kalina, — „hogy kezeimet megmossam“.

Aztán egy „függelék“-ben foglalkozik *Riehl*-nek idézett könyvével és már ismert kirohanásait még nagyobb heveséssel és kevesebb önmérséklettel ismétli. Főleg az a kifogása *Riehl* ellen, hogy nem az ő pszichológiai kutatási módját alkalmazza és bár rámutat arra, hogy Nietzsche-könyvei, gondolatai élmények s így a végül mégis kialakuló *egység személyi*, mégis a *dologi egységet* is ki akarja mutatni s így ellenkezésbe jő önmagával. Aztán az is bosszantja szerzőnket, hogy *Riehl* a sokhelyt felismert igazságot — már t. i. a mi az ő magyarázatával megegyezik, a mi abba beletalál — nem meri nyíltan kimondani, a megtalált helyes nyomon nem tud a végtelékig kitartani, a következményeket nem tudja levonni, nem nevezi Nietzsche-t esalónak, hanem igazi gondolkodónak és művésznek tartja. S miután magyarázatát ismételte s úgy hiszi, hogy *Riehl*t meggyőzte, így fejezi be polemiáját: „Most már nem kételkedem, hogy „bölesészünnep“ (mindig idézőjel között beszél Nietzsche-ről „a bölesésről“) ön is velem együtt a német irodalom legnagyobb szégyenének és gyalázatának fogja tekinteni; lumpnak és esalónak, a hol sajátját adja és élődinek, a hol a legjobbat adja, a ki abból táplálkozik, a mit gazdája, Schopenhauer megemésztett“.

DR. GÁL KELEMEN

Párisi levél.

Páris, 1900. mart.

(Keresztény élet és tudományos theologia Sabatier A.-tól. Népies egyetemnek állítása Párisban. — Szakadás a zsinatos orthodoxok közt).

Szerkesztő Úr!

A theol. társulat egyik utóbbi ülésén Sabatier, a párisi theol. facultas tanára nevezetes tanulmányt olvasott fel: A keresztény életről és tudományos theológiáról. A theol. társulati tagjai csaknem teljes számban voltak jelen, mint ez rendszeresen történni szokott, mikor Sabatier olvas föl, kinek kritikai tanulmányait szívesen hallgatják. Hogy nem mindnyájan osztották a tudós tanár nézetét, az kétségtelen. Sabatier abból indult ki, hogy a hagyományt az orthodoxok közül sokan úgy tekintik, mint a melyet érinteni nem szabad. S minthogy a hallgatók közt sokan voltak jelen orthodoxok, ezek Sabatier nézetét igen radikálisoknak találták. De a tanulmány általában kitűnő hatást tett azoknak szellemére és lelkiismeretére, a kik azt hallgatták.

Sabatier azzal kezdte, hogy megállapította vagyis inkább felmutatta azt a tényt, hogy mi a gyakorlati eselekyés rendén a keresztény erélyt készek vagyunk a legnagyobb mértékben kiterjeszteni minden téren, de hogyha a keresztény tanra tekintünk, ott a legnagyobb rendetlenséget találjuk. A tudományos theologia előhaladása és munkája oly gazdag és oly bámulatra méltó, de az tényleg zavarja a régi hit biztonságát. S ezért aztán a theol. tudósokra támadnak. Mert a keresztény gondolkodás e munkája annak az értelmi revolutionnak a hatása, mely nemesak a theológiában, hanem egyebütt is mutatkozik. Az összeütközés, a melyről itt szó van, a lelkek új míveltsége és a keresztény hitvallások hagyományos formái közt keletkezett, melyeket elég oktalanul változtathatlannak nyilvánítottak. Mi más világban élünk, mint a milyen a

régiéké volt. A legmakaesabbak sem tudván miveltségüket levetközni és nem akarván hagyományos hitüket megtagadni, folytonos harezban vannak önmagukkal. És ez nemesak az egyéni lelkiismeretekre van úgy, hanem az egyházak benső életére is. Mindeniknél s mindenütt a gondolkodás két iránya nyilvánul s gyakran feltűnő módon: az egyik, mely makaesul áll a múlt fogalmai mellett, a másik, mely a kereszténységet meg akarja tisztítani és annak számára új formát akar találni. E két áram küzd egymás ellen. És a keresztény életet az a veszély fenyegeti, hogy tudomány és lelkiismeret, tan és gyakorlat egymástól végleg különválnak. Mint-hogy e rosznak oka egészen értelmi, magában hordja a gyógyítást is. Igaz, hogy némelyek külső gyógyszert ajánlanak, mikor azt mondják, hogy ragaszkodni kell a hagyományhoz, és nem kell számba venni a vallásos gondolat fejlődését, hanem a rendet elnyomás és kizárás alkalmazásával fenn kell tartani. Ezt a módszert akarják, tudjuk, érvényesíteni. Kétségtelen, hogy a hagyomány szükséges és jogosult, de annak szerepe tisztán paedagogicus; az abban áll, hogy a gyermekből embert csináljon. Pál apostolnak ez kedves eszméje. De a felnőtt embernek, a Krisztus szelleme által fölszabadított embernek joga és kötelessége kritikát gyakorolni a hagyomány felett, melyet örökölt. Mind lehet anathemákat mondani a kritikusok ellen és eljárást indítani a tan miatt, ez semmit nem használ. A keresztény lelkiismeret üdvét nem eszközli ez. A hagyományos theologusok hiába számítanak a hivatalos elnyomásra. Különbö azok azt mondják, hogy a hagyományos formákhoz azért ragaszkodnak, mert abban találják az igazságot. Nem azért ragaszkodnak azokhoz, mert régiék, hanem mert azok előttük igazak. Legyen. De ekkor ezt a hagyományt megvizsgálhatjuk és kereshetjük, hogy mi abban az igaz és mi a téves. Szóval a felett szükségképpeni és jogosult kritikát gyakorolhatunk, mi nagyon jótékony lehet.

Hogyha az ember e százévet jellemezni akarja s lényeges vonását röviden akarja kifejezni, azt a történelem százévének lehet nevezni. Minden tudomány átalakult egy százév óta, mindenik mindinkább történelmi formát vevén fel. A theologia sem menekedhetett e megújulás elől, az lassanként a vallás történelmének formáját vette fel. Ez új szellem hatása, e módszer alkalmazása által az utóbbi időben két theol. tudomány rendkívül sok kieneset gyűjtött és a hagyományos dogmatikára elhatározó hatást gyakorolt. A biblia történelmét vagyis annak történelmi magyarázatát és a dog-

mák történelmét értem. Az első kikerülhetetlenül magával hozta azt, hogy elődeinknek a bibliáról való dogmatikai nézetet módosítsa, a második pedig magáról a dogmáról való ismeretét módosította; megmutatva abban a történelmi esetlegességet és a folytonos, kikerülhetetlen átalakulást. A bibliára nézve a canon kérdését nézve. Az a esoda, hogy a biblia magától az Istentől az égből küldött gyűjtemény, teljesen eltűnt; az ó-szövetségi könyvek gyűjteménye előttünk a rabbik vagy a synagoga munkája és az új-szövetségi könyvek pedig az első keresztény százévek egyházának a munkája. Az a esodás nézet lassanként fejlődött ki a kor tudatlansága és előítéletei következtében. Mielőttünk a dolog másként áll, mert mi nem hisszünk a teljes theopneustiában.

És hogyha a szentírás formájáról a tartalmára térünk, úgy találjuk, hogy még nagyobb forradalom ment végbe a mi ismereteinkben. A teremtés könyve hagyományainak lehet dogmatikai fontossága, mint hajdan, de tudjuk, hogy azoknak legrégebbi írott formája nem korábbi, mint Izraelben a királyság felállítása. Izrael nemzeti Jahvehját, kinek nevében annyi eselt és erőszakosságot elkövettek, többé nem azonosíthatjuk az Atyával, kit a Krisztus ismertetett meg. De hát valóban sajnálnunk kell-e ezt?

A vallási inspiratióknak előhaladását szemlélve ugyanazt látjuk az új-szövetség könyveinél is. Az új-szövetség az első kereszténység fejlődését tükrözi vissza, a katolikus egyház megalakulásáig, a második százév közepéig. A gyűjtemény legrégebbi okmányai Pál apostolnak a Thessalonikabeliekhez intézett levelei, melyek a keresztény időszak 54 vagy 55. évében keletkeztek, s legutóbbi Péter apostol második levele, melyet Márk-Aurelius uralkodásánál előbb nem írhattak; a többieket a kettő között több mint egy százévre terjedő időközben írták. Az új-szövetségnek e történelmi fogalma átalakítja az autoritást, de nem gyöngíti. A tekintély törvényes, külső volt, a mikor abban isteni codexet vagy a tanok könyvét látták. Ez a tekintély most szellemi és erkölesi lett. S a szentkönyv az épülésnek és jótékony hatásnak a forrása. Mindezek után tehát az ihletés hagyományos tanát át kell alakítani.

A kegyesség második támasza, az egyházi dogmák is a történelmi mód szerint átalakulnak az ihletés új tanával. A történelmi módszer a dogmát az abszolutásból a viszonylagosság körébe szállítja le. A methaphysikai örök igazság helyett, melyet a katolikusoknak az egyház tekintélye s a protestánsoknak a szentkönyv tekintélye

biztosít, csak theologiai tüneménynyel van dolgunk, azaz a collectiv keresztény lelkiismeretnek ama törekvésével, hogy tapasztalatának alapját, hitének tárgyát kifejezze az illető kor értelmi formáiban; elvesztjük azt az illusiot, melylyel a dogmák változhatatlanságában hittünk; mindenek felett fejlődést látunk, melyet semmi föl nem tartóztathat. De hát mit bánjuk az illusiok elvesztését, ha megtanuljuk megkülönböztetni az értelmi formától a vallási lényegét és ha táplálni tudjuk magunkat az egyikből a nélkül, hogy szolgálásra kötelezzük magunkat a másik iránt? A dogmák nem az égből estek alá, azok a hosszú százévek gondolkodásának és vitáinak eredményei. Azok görög és alexandriai böleselemmel vannak telítve. Változhatatlanoknak nyilvánítani azokat: örökkévalóknak és istenieknek nyilvánítani, mint a középkorban Aristoteles és Plato böleseletével tették. Különböznék korunknak egy theologiai tudóssa se ismétli és vallja a conciliumok dogmáit abban az értelemben, melyet az alkotók kötöttek azokhoz. Mindenik többé-kevésbé alkalmazza azokat a maga használatára. Az ujkori theologia minket egyszerűen arra hív, hogy tegyük azt reflexióval és szabadsággal, a mit mi többé-kevésbé teszünk s a minék nem állhatunk ellent, hogy ne tegyünk. E kritikai és exegetikai munkának, az Isten tekintete alatt türelemmel folytatva, tényleges áldása, jó eredménye van. A történelem utját követve az isteni szellem által minden átalakul. A kereszténység külsejéről mindig annak élő központjába, a külső héjről a magra megyünk, az emberi véleményekről az elsődleges tényre, az evangelium igazi teremtő erejére, melyet az emberi vélemények többé-kevésbé elfednek.

És a dogmai formák viszonylagos értékének megismerésére jutva, a kereszténységet illetőleg, mely szellem és élet, a különböző keresztény felekezetek keresztényei többé nem fogják magukat válaszfalak által elkülönítve érezni. A testvéri közösség mind szorosabb lesz köztük és összetartásuk érzete mind mélyebb s az Isten nagy családjának valósága a földön mind érezhetőbb. A keresztény tudomány hivatása békét csinálni az egyes lelkekben és békét az egyházban.

Mi a történelmi egyházakkal és dogmatikai hagyományainkkal szemben ugyanabban a helyzetben vagyunk, mint Jézus volt az ó-szövetséggel és nemzete hagyományaival szemben. Tehetünk-e jobbat, minthogy kövessük az ő példáját és szabadságát, melylyel a régiek határozataival, sőt a Mózes törvénye betüivel szemben állott.

Mily szabadsággal törölte el ő eme határozatokat és e betüimádást minden esetben, mikor azok sértették az ő evangéliuma elvét. Igaz, hogy a mikor az új dolgok létrejöttek, a félénk szellemeket ez megriasztotta. De egy termékeny munka se megy végbe a nélkül, hogy ne zavarja az álmot, a szokásokat.

Az első időtől kezdve az apostoli egyházat egy nagy veszély nyugtalanította, mikor először István, azután Pál, hogy az evangélium szellemi elvét győzelemre vigyék, a mózesi intézményektől elszakadást hirdettek s a hagyományos szertartásoknak hiábavalóságát és az új hit függetlenségét mondták ki. Mily félelemkiáltást hallhattak ekkor a lelkek Jeruzsálemben és egyebütt! Az új apostolokra hallgatni annyi, mint a bibliai kijelentést megtagadni és mindent romba dönteni. A születendő kereszténységnek pedig ez lett az üdve.

A XVI. százévben a lelkiismeretnek ugyanazt a nyugtalan állapotát találjuk a lelkekben és a vallási társulatokban ugyanazt a forrongást. Nem úgy volt-e e reformnál is, hogy azt mondták, hogy az egész keresztény épület összedül, hogy a szabadjára engedett egyén és népszenvédély mindent összerombol? S nem az ellenkező történt-e? A kereszténység még inkább meggyökerezett a lelkekben.

És harmadszor is, most is hasonló forrongás látható a kereszténységben. Alapjában ez is ugyanazon hareznek a változata; ugyanannak a hareznek a folytatása, mely sohasem szünt meg, a szellem harezza a betü ellen, az erkölesiségé a törvényszerűség ellen. Minél bizonyosabb és minél öntudatosabb a keresztény elv, annál inkább igyekszik megszabadulni a formalismus kötelékeitől, mely miután egy bizonyos ideig szolgált, azzal fenyeget, hogy összeütközésbe jő az újkor lelkiismeretével; a keresztény elv meg akarja magát bizonyítani tiszta szellemisségében és szabadságában mindama történelmi formákkal szemben, melyekben az megtestesült. Miért fölriadni és a győzelemben kételkedni? Az evangélium sorsa nem az emberek kezében van, hanem az Isten kezében. Mint minden előbbi forrongások, melyeken a kereszténység átment, úgy a jelen időé is, nem a halálnak állapotai, hanem az új életéi.

Ez röviden a tartalma Sabatier szép munkájának. Nemesak, hogy figyelemmel hallgatták, hanem még ellenfelei is, azok is, a kik eszméit nem osztották, köszönetet mondtak az emelkedett szellemű, világos keresztény tanulmányért.

— A politikai lapok már írtak az ugynevezett „Université popu-

laire“-ről. Bár nem új eszme, csak az utóbbi hónapokban öltött testet és lépett gyakorlatba. Egy szerény nyomdász, Delermie kezdette azt, ki St. Antoine külvárosban egy társaságot alapított e czímen: „la cooperation des idées“. Ez új együttműködésre meghívta azokat az írókat, kik ismeretesek voltak a nép iránti rokonszenvről, arról, hogy a népet oktatni kívánják. Mindenekelőtt arra szoritkozott, hogy minden este jőjjenek össze a napi kérdések barátságos megvitatására. Lassanként a munkások mind számosabban jelentek meg. A tanárok, az ők részükről belátták, hogy ők hasznos munkát végeznek a munkásosztálynál, mely sok jó akaratot mutat s mely vágyik értelme művelésére. S így lett a szerény „eszmék együttműködése“ társulattól „népies egyetem“. Az átalakulásra nézve álljon itt a munkásokhoz intézett beszéd: „Mi, mint ti, munkások vagyunk. De mi azt hisszük, hogy az emberi életnek vannak bensőbb, tartósabb, magasb és kevésbé terhes örömei, mint a csapszéké. Mi valódi művelődést akarunk, a mely nem hagyja figyelmen kívül az emberek nagy többségét, művelődést, mely ne legyen csak néhány munkája és haszna, hanem a melyben mindenki részt vehessen, melyhez mindenki hozzájárulhasson. Barátaink! a levén a törekvésünk, hogy szabad óráinkat physikai, értelmi és erkölcsi fejlesztésünkre fordítsuk, vagyis társadalmi fölszabadításunkra, a mi első népies egyetemünkkel a csapszék és dalos kávéházak ellen foglalunk állást“. A ezél, a melyet kitűztek, határozott s egyszersmind nemes és emelkedett.

Némelyek kifogásolták az „université populaire“ czímet, mivel egy népies intézmény még nem lehet valódi université. Világos, hogy itt az „université“ nem azt jelenti, a mit az alatt általában értenek. De hát végre is mi egy „université“. Egy testület, mely tanítómesterekből és hallgatókból alakul abból a ezélből, hogy az emberi tudást fejlesszék. Az egyetemen az emberi szellem művelődését keresik. Az egyetemi tanulmányoknak nevelő hatása főleg abban áll, hogy az emberben az emberiséget fejlesszze, a szellemi színvonalt emelje. Ily szempontból a népies egyetem megérdemli az egyetem czímet. Tagjainak a kölesönös nevelés minden eszközét rendelkezésre boesátja. Az értelmi művelődést és a jellem erősítését akarja. A néphez fordul, a munkásosztályhoz, ahoz az osztályhoz, mely főként érzelmekből él, s mely most ajtóit megnyitotta, hogy résztvegyen a magasabb élet élvezeteiben is.

És ez a gondolat éppen alkalmas időben jött. Hat hónapja,

hogy a St. Antoine-i népies egyetem megalakult, s ma csaknem mindenik városrészben van ilyen. Ama tudósoknak, kik e munkának szentelik magukat, egyike: Duclaux, a Pasteur-intézet igazgatója. Az ő vezetése alatt nyílik meg minden új népies egyetem. A „Sorbonne“ és a „College de France“ tanárai közül is többen részt vesznek e munkában. A protestánsok közül is sokan vannak, kik az értelmi fölszabadtatás e munkájában közreműködnek. Mindenik népies egyetemen könyvtárt is állítanak fel, s társalgó termet.

— A múlt év óta bekövetkezett az, a mit már akkor jeleztem, a szakadás a szélső és mérsékelt orthodoxok között. Ez nevezetes dolog s azt hiszem, hogy a francia protestánsok kibékülésére a legjobb következményei lesznek. A mérsékelték elég világosan és határozottan nyilatkoztak. Mit fognak felelni a szélső orthodoxok, ez már nem sokat határoz. A mérsékelt orthodoxok meg tartják orthodox hitüket, de a liberálisokkal akarják a békét. Kinyilvánították, hogy a hitvallást nem erőszakolják azokra a testvéreikre — a liberálisokra tudniillik, — a kiknek lelkiismerete annak ellene mond. A nyilatkozat hosszabb, hogy sem azt közölhetném, de ide írok belőle néhány helyet:

„A független jobboldal — így nevezik magukat — nem egy párt. Az egy csoport, mely czélul tűzte ki magának, hogy az egyház kebelén munkáljon az apostol tervének megvalósításán: a szellem egységén a békesség köteléke által. A reformált egyházak általános szempontjából: 1. Erősíteni és fejleszteni akarja a hitet, a kegyességet és szeretetet; 2. megakadályozni az egyházak közt minden szakadást, minden elkülönülést; 3. védeni a pártok minden kísérleteivel szemben az egyházi testületek tekintélyét; újrászervezni fokozatosan az egyházat oly módon, hogy az erőssé és egységessé tétessék munkája teljesítésére, mely munka a haza evangelisatioja. A synodes officieux-re nézve: 1. A zsinatok törekvéseit és tevékenységét az egyházközségek építésére, a megújulás munkáira irányítani; 2. a keresztény szellemet, a békét és egységet kebelükben fejleszteni; 3. a kisebbség jogait, melyet a zsinat magába zár, tiszteletben tartatni; 4. az összeütközéseket az organismus officieux és az officiel testületek közt megelőzni, tiszteletben tartva mindeniknek jogait és illetékességét“.

A nyilatkozat következőleg szól a független jobb oldal alkotásáról s eselekvése eszközeiről. Bármi legyen valakinek a véleménye e nyilatkozatról, meg kell vallani, hogy az a szabadu-

lásnak egy ténye. A helyzet tisztult. A független jobboldal, a nélkül, hogy megtagadja az orthodox fölfogást, kinyilvánította, hogy türelmet és egyességet akar. És ezzel nagy szolgálatot tett az egyháznak, melynek helyzete annyira nehéz. A francia protestantismust az utóbbi időben nagy veszély fenyegette.

Nem időzhetek hosszasan e tárgynál. De azt mondanom kell, hogy fölbomlás nem történt, azt a független jobboldalnak kell tulajdonítani, mely a liberalisokkal közös ügyet csinált az utóbbi időben, mikor szívünket fájdalom tette próbára, melyet csak azok foghatnak fel, kik benne voltak a nehéz helyzetben, kiknek aggódniok kellett, hogy a francia reformált egyház nagy testülete szétszórt tagok egyvelege lesz.

CHARRUAUD D.

GONDOLATOK.

A bánat.

Felső-Zsuk, 1899. sept. 7.

Midőn népes körben vagyunk és magunkat elhagyatva érezzük; midőn minden tárgy, minden hely csak az ő nevét hangoztatja; midőn emléke előttünk lobog a nap kelő sugarinál, hozzánk csatlakozik annak folyamán és nem hagy el az éj sötétjében sem; midőn keressük őt mindig, mindenütt, de hiába, hiába! az ész tudja azt, hogy ok nélkül, mert ő elköltözött fel a menyországba; de a szív a maga útját járja, neki izgalom kell, hogy doboghasson; vonzza, csalja a szenvedés, az emlékezet lángja, mint lepkét, mely önként megy a tüzhálálba; és mi körül járjuk lakásunk minden zugát keresve, valamitől üzelve és nyugtot nem találva; midőn a mosoly ajkuunkon, röptében elakad és a megereedt könny az arczon ezárad: ez az igazi bu, az igaz bánat.

*

1899. sept. 8.

Kedves kis jó leányom, szeretett gyermekem, miért hagytál el minket. Te! kit mindenki úgy szeretett? Hisz te monád: hogy nincsen senki sem boldogabb nálad a világon!

És mégis elhagytál.

Míg mi itt maradánk árván, boldogtalan.

Elszáltál, mint füst-gomolyag a hegyek ormára, melyet tekintetünk ott fenn a magasban keres.

Itt hagytaál minket alant, tehetetlenül.

És mi maradt nekünk hátra?

Az emlékezet és annak bánata. Egy ifjan elhamvadt életnek kedves hagyatéka.

Drága hamvak, édes ereklye. Elfogadunk téged így is. Megőrizünk hűen.

Bezárunk szívünkbe figyelmes gonddal, apád és anyád.

Hová eljár imádkozni nap-nap után, az egész család.

*

1899. sept. 10.

Esik az eső. Komor, szomorú idő van. Az én lelkem is hozzá hasonló. Csakhogy míg az pár óra — lehet nap alatt, valószínűleg megváltozik, az én kedélyem átalakulásának lehető oka mélyebben fekszik, ki tudja mikor veti fel magát?

S talán jobb is így.

Nemis lehet, hogy oly könnyen elfelejtsünk téged, te kedves gyermek; hisz te oly megnyerő, oly szeretetreméltó voltál! Szívünknek hiányozni fogsz, ki gyöngéd szeretettel magadhoz ölelél és ki pajzán modoroddal kedélyünk felvidítád. De hol is van a kedves hang, melyet megszokánk, hol a könnyű, játszi mozgás, nem pihenő sürgés-forgás, mely szemünket gyönyörködtet?

Oh mind elveszett örökre. Nem látjuk meg többé!

Oh jó Istenem! mi nekünk miért adád?

*

1899. oct. 9.

Kedves leányom, édes gyermekem! Itten vagyunk újra. Velel megyünk. Képzletünk felvisz hozzád az égiek tündérhonába. Te vagy drága, az élő kapos, mely bennünket ő velük összehoz. S ha az ártatlanok szava eljut az ég lirodalmába: ott meglátunk téged érettünk imádkozva. Halljuk panaszos hangod, esdő, kérés szódat, mely minket keres, utánnunk jajgat. Hagyjál el kedves, az idő lejár. Eljött az ősz, hullanak a falevelek, a mi életünk ősze is immár megérkezett. S kiket az életben elválasztott a halál, ugyanazon réven egymásra talál. De addig, oh jaj! A napok lassan telnek, az élet keserve nő, nem apad. Gondolataim szárnya, midőn e tájat járja, ellankad az útban, terhét nem bírja. Meghuzódik az utszélre, csendben, félre, mint fáradt vándor fejét hajtva kezére. És ilyenkor néha felesapong rajtam az elkeseredés lágja, elemészti bennem: mi volt életkedv és tetterő.

Az égő gyertya kialszik, ha elfogyott a tápja. Minket mi emelhetne ki bűnkéből, bánatunkból? Csodálkozol rajta? midőn nincs ki homlokunkat gyöngőden elsímogassa. Ha a vihar elvonult, felfrissül a természet — rügy-, bimbó megindul — a magát kitombolt elem hátra az élet kulcsát hagyja. Minő ellentét! A mi életünk folyását is felkavará a végzet kemény ítélete, de nyomdokán nem fogad az öröm, gyönyör kedves, üde mosolygása. Pusztá, sivár körülöttünk. Élettelen, kuszált minden, mint a letarolt mező az aratás után.

*

1899. nov. 10.

Halottak napja van. A tied is kis leányunk, ki voltál nekünk az életben, a mi világunkban az öröm, a jó kedv mosolygó képe, ki lehullottál a mi életünk fájáról, letüntél alá a hideg, rögös föld mélyébe. Szívünk édes gyermeke, mi hozhatna vissza téged onnan fel, a mi szerető körünkbe? Így tépelődöm magunkban, választ kérve; de az idő halad, telnek a napok, egymást váltogatva, egy a mi kitart: a te kedves emléked kísér, követ. Oh jér hamar, sietve közelünkbe! De miért is hivlak, nem is mentél el talán? Látom iróasztalomon hü képed, a kedves vonásokat, hallom enyelgő szavad, mint mondja: Apám szeret-e engem? Oh igen, ki ne szeretne téged, kedves egyetlenem! S míg így társalgok, veled mulatok, elgondolom: mintha a bus, komor tegnap a múltban meg nem történt volna és lenne még mind azon régi ma, mely mindnyájunkat egyesített örömben, búban, szeretetben.

Kihullott a láncz egyik szeme, senki azt meg nem leli, az idő forgó kereke a multat nem szereti, magáról lerázza, ő csak a jelenek hódol és másokat, ujakat szed fel, a régít, mint avultat cserben hagyja, ki beléje kapaszkodik, csak vele él, az mindent felejt, csak a mának él. Hová lesztek szent emlékek — megujhodása annak, mi volt nekünk eddig minden, nélkülözhetetlen életszükség? Mind teher, ok nélküli, mire nincs szükség?

Nem követlek, oh idő, lázas futásodban, inkább maradok egyedül magamban és míg szedegetem a multnak szép emlékeit, azokat összegyűjtöm, neked adom, kedves, kis gyermekem. Hisz azok a te szíved termő talaján nőttek — mi csak ápolói valánk — tehát téged illetnek, szentelem a te kedves emlékednek.

Tegnap a sírod, kelvez, kivilágítók estve, mi körülötté valánk, reád búban, szeretettel gondolánk, csak a kedves mama, — édes jó anyád, testvéreid, kik nem voltak jelen — a távolból küldik üdvözlétüket neked, kit az életben annyira szerettek.

S a holdnak sírodra verődő sugari bizonnal az ők meg-
emlékezésüknek tanúságai.

E fényes takaró fehér leple alatt aludj, édes, tovább esendesen.
Isten veled!

*

1899. nov. 15.

Ma féléve, hogy szegény kis leányom meghalt. Ugy képzelem,
mintha ma történt volna. Délelőtt fél 11 óra volt. Ágyánál körülötte
votunk. Én, az anyja és egy jó rokonunk, távolabb az ablaknál, egy
karszékben nagyanyja. Testvérei, miután tudták, hogy szegényke az
utolsóban van, — vonaglik — nem mertek mellette lenni. Irtóztak. Miért?
Hisz a halál nem bánt senkit, csak azután jön, kit magának eljegyzett.
Lassan mult ki. Lélegzete mind rövidebb lett, mely halk hörgésbe
ment át. Koronként esend állott be és újra egy-egy hörgés és végre
egy utolsó, lassu, alig hallható lélegzetvétel. Az is elállott. Azután
mély halotti esend. Szegényke megszűnt élni.

Mintha ez utolsó sohajjal egy nagy kincs szállott volna el, szakadt
volna ki családi körünkből. Erőt vett rajtunk a bánat azért, mit elvesz-
tünk örökre. Mindent pótolhat idő, igyekezet, szorgalom, szerencse, de
azon gyönyörűséget, melyet egy személy szeretetéhez kötött a gond-
viselés, semmi sem. Igen semmi! De mégis valami az emlékezet, mely
visszahív hozzá, melléje. Így veled vagyunk. Mint most is. Kelves,
kis gyermekünk!

*

1899. nov. 24.

Édes jó Istenem! mond nekem, ki tisztelettel emlitem szent Neved,
moudd, mikor adod meg nekem is, mint másoknak: a jó álmot és a
megnyugovást?

Fáradt lelkem zord telére, mikor jön meg már a kikelet?

Természet rendje: hogy telet, tavaszt, nyárt, ősz váltsa fel.

Nyugtalan vagyok. Helyemet nem lelem.

Ideje ugy-e érkezett?

Szerény női hűség, szende ibolya, tavasznak kedves hírnökei, mikor
látlak meg?

Utánatok esengek — bágyadt tekintetem titeket keres — felétek
nézek elcsüggedve, bus szívemnek zord telén.

1899. dec. 12.

Fehér, fagyos kéreg borított be mindent.

Csillogó zuzmara szalagok fogják át a fák lombozatát. Nehéz, lomha hó mezők fekszenek hegy-hátak oldalán, völgyek nyílásain, melyek végét be nem láthatod.

Mindenen látszik a megdermetség, a belső hideg.

Ez a nyugalom, az enyészet jellege, melyet a természet magára ölte, mert háztartásában munkaszünet van. A nagy forrongás és alkotás után, csendet hirdet, békén munkál. Elküldé mindenüvé a mindent elborító, mindent megbocsájtó fehér lapot.

Hát mi emberek mikor kapjuk meg? Mikor repül hozzánk át a fehér galamb, csőrében a béke olajágával, midőn megnyugodva üdvözöljük a kibékülést azzal, a min a nem változtathatunk?

Azt ki mondhatja meg?

Tenger az ember kedélye, mely apad, dagad és melynek parancsolni nem lehet. Ki tudna parancsolni a viharoknak, mely felkorbácsolja, a tenger felszínét és azután elülteti? Senki sem. Jön és megy. Ki tudja honnan és miért? A cél irányváltozatai kiszámíthatatlanok. Az ember lelkiállapotának különböző fázisait sem lehet határozott formába önteni. Az esetlegesség határolja, az vezeti azokat. Haladunk előre az élet útján úgy a hogy lehet, addig, míg lehet. Az értelem határt szab a szenvedélyek elhatalmasodásának, de ez csak a tető, mely mindeneket véd, de addig miatta benn a házban mi nem történhetik?

Csak lassan tehát a tervekkel, türelem!

A természetben minden lesz, fejlődik és megsemmisül. Mi is, mint annak gyermekei, magunkban hordjuk a mulandóság csiráit.

Elementek előre kedveseink. Helyet csinálnak nekünk.

És mi kérjük magunkban: mikor jön meg a parancs az indulásra?

Ez a törvény.

Csak az kérdés: Kin a sor.

Jó, ha az ember mindig utrakész.

Mi is az élet? Állandó törekvés a boldogság felé, rövid megelégedés, hosszú várakozás a jobb után és végre tört remények keresztjével lelkünkben lassu indulás az utolsó utra. Ne siessünk hát. Ugy is elérkezünk. Türelem!

BÁRÓ PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN.

GYÖNGYMONDATOK.

(Újkori írótól.)

G y ó g y á s z a t.

Az ember gyenge, nyavalyás,
Erős, gyógyító a természet;
Mint egy gondoskodó anya,
Emlőin tart, ápolgat, életet.

Tompa.

A gyógyászok állomásozása a nagyvárosokban van; alig van azokból valami a falvakban. A nagyvárosokban vannak a gazdag betegek: a lakmározások, asztalozási tulzások, szenvedélyek okozzák betegségeiket. A mérsékelt étrend és a víz: két legnagyobb orvos. *Voltaire.*

Kérdés: minő valódi jót ad az embereknek az orvostan? Igaz, hogy némelyek, kiket meggyógyít, meghaltak volna; de milliók, kiket megölt, életben maradtak volna. *Rousseau.*

Jó dolog, hogy a halottak bírnak annyi becsülettel és szerénységgel, miszerint sohasem halljuk panaszkodni azon orvosra, a ki őket megölte. *Molière.*

A nagyorvosok kettős személyűek, t. i. beszédeikkal és tényeikkel: mikor beszélni halljuk, a világ legképesebbjai; mikor tenni látjuk, mindenféle embereknél tudatlanabbak. *Molière.*

G y ö n y ö r.

Minden gyönyörnek előbb-utóbb meg kell adni az árát. *Shakespeare.*

Luther egy fejedelmi mulatókertben lévén, arról azt jegyzé meg: „Mint paradicsom, kielégítő, csak hogy a bűn benne ne volna“.

Ha a világ bolondjait és a kegyes jámborokat egyszerre meg akarod nyerni, rajzold le nekik a gyönyört, csak hogy rajzold hozzá az ördögöt is. *Schiller.*

A puszták fia rózsát szakított le a pusztán; a rózsza védte magát és szurt, mindegy! mindkettőnek szenvedni kellett. *Göthe.*

Az ember inyének bizonyos mérgek édesen jönnek, s azonban magukkal hozzák a halált. A gyönyörsovár nem hallja a jövőnek intő szavát; neki a jelen oly szíren, mely őt halálos édességével elaltatja. *Mendelsohn.*

A gyönyör oly rózsaaág, melyben a rózsaleveleknek lap-terjedelmökben maradni s egynek is össze nem sodródni bajos; azonban csak egynek is összesodródolása már elég a háborgatásra. *Fontenelle.*

Ilyen a világ gyönyörűsége:
Zavar nélkül soha sincs árja,
S mikor legbájosabb dícsősége,
Olyan, mint téli napsugára.

Kis János.

Minden gyönyör megszűnik az lenni, ha nagyon hosszason tart. *Cornéille Tamás.*

A testi gyönyörök jöttökkel vétket hoznak, eltávozásukkal bünbánatot, szégyen és fájdalom anyagját hagyják hátra. *Petrárka.*

Ha csak a gyönyöröknek akarsz élni; mikor azok lemaradnak, mert vagy reájok untál, vagy észre tértél, lelkedben nagy ür fog támadni. Azoknak tehát csak gyéren kell hódolni. *Lambert örgrófné.*

A gyönyör mindig jó, de azt kóstolgatni nem mindig hasznos. *Malebranche.*

G y ő z e l e m.

A kegyesség azt eszeleksi, hogy az ember a legyőzöttekkel ne bánják egész szigorral. De önérdékünk is, irányunkban könyörületet használni, azért, hogy új urukat nagy ellenszenv nélkül szolgálják. *Voltaire.*

Nem teljes a győzelem ott, hol a fegyverkezett ellenség még áll: jóllehet akkor is, ha ezt elnyomod mások újászületnek, némely győzelmek ugyanis mintegy magvai a harezoknak. *Petrárka.*

A hidra nincs legyőzve, míg fejeit megújítani képes. *Czuczor.*

G y ű l ő l e t.

Mennybeli Isten! ördög és pokol!
Mivé lett a föld, s még mivé lehet?
Minden bokorban egy világfaló,
Minden bokorban embergyűlölet!
Gyűlölnék ők, és átkaik követ
Dobálják szerte irgalmatlanul;
Úgy dől belőlük az átok, miként
Róthadt szag a sirok nyílásibul.

Petőfi.

Nincs kiesi gyűlölet. A gyűlölet mindig óriás. A legesekélyebb lényben is megtartja szörnynagyságát. Az éléfánt, melyet egy hangya gyűlöl, nagy veszélyben forog. *Hugó Victor.*

Mikor gyűlölök, valamit elveszek magamtól; mikor szeretek, gazdagabb leszek aival, amit szeretek. A megbocsátás egy elidegenített tulajdonnak viszont megtalálása. Az embergyűlölet meghosszabbított öngyilkosság. *Schiller.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

„A magyar unitáriusok története a XVIII. és XIX. században. Első füzet: Az unitárius vallást megmentő családok“. Irta *Köváry* László Kolozsvár, 1899. N. S. r. 94 l. Ára 50 kr. Főlegesen olvasóink figyelmét ez érdekes monográfia felhívni, mely először folyóiratunk 1898/99. évfolyamában „Szellemünk képviselői a Millennium századában“ czímmel jelent meg. 68 lapon 21 legjobb unitárius család történetét ismerteti jeles történetírónk, mennyire vettek részt a közügyekben s az egyház vezetésében. Ott látjuk a Pálfiak, Simének, Szentiványiak mellett a legnagyobbakat, a Zsukiakat, Danieleket és Petrichevicheket. De nincsenek ott eme legnagyobbak, a Békések, Hagymássiak, Pókaiak Gerendiek, Balássiak, Kornisok, Bethlenek, Petkiek, Mikók, Tholdalagiak, Gyerőfiek, Sükösdök, Hallerek stb., kik a XVI/XVII. sz.-ban élvén, nem vonhatók most a lelkes és buzgó történetírő szűkebb tárgyalási körébe. Pedig mennyire növelné a vallásunk multja iránti közbecsülést egy ezekre is kiterjedő alapos családtörténeti monográfia! Mily becsesek a Köváry közelmúlt időbeli rajzai is, mutatja az, hogy több nevezetes unitárius családnak már-már emlékezete is kiveszett közülünk s egy Biró Sámuelnek, Gálfi Józsefnek, Pálfi Jánosnak s több ily kiváló jelesüknek, kik a csak a most élő nemzedék emlékezetére is egész életüket a haza és egyház köz javára szentelték, máig sincs életrajza. Valóban szép feladat fáradhatatlan történetírónktól, hogy igyekeznek megmenteni a megmenthetőt s felmutatni, a mit kiragadhatott az elfeledés sötétéből. Megérdemelné e magvas, derék monográfia, hogy Erdély minden részében elterjedjen, hogy tanítsa hitfeleinket önzetlen áldozatkésztségre és törhetetlen lelkesedésre; tanítsa nemes lélekre vallón tisztelni az ősokeket, hogy az utódok ő róluk is méltán megemlékezzenek. A 69—91. lapokon az egyházköri kisebb patronus családokat is ismerteti az előbbiekéhez méltó alapossággal és tárgyyszeretettel. Isten vezérelje őt többre is!

A logos eredete, tartalma és jelentősége a Jánosi iratokban. Irta: *Raffay* Sándor, pozsonyi ev. theol. akadémiai tanár. Pozsony, 1900. Nagy 8-d r. 206 l. Ára 3 kor. E könyv azok közzé a munkák közzé tartozik, melyeknek a magyar irodalomban ritkán jelennek meg. Theologiai mű. És mindjárt hozzá tehetjük, hogy a magyar theol. tudományos irodalomnak gazdagodását jelenti. A pozsonyi theol. akadémiáról jön.]

A logost tárgyalja. Azt az eszmét, a melyen át a görög szellem a kereszténységet magába fölveszi. A tárgyalást megelőzőleg foglalkozik a kérdés történetével. Kezdi a kereszténység első száz éveiben szerepelt logos-párton és a nem-logos párton, melyek közül az első az orthodox tan szempontjából a jánosi iratok hitelességét védte, az utóbbi pedig eretnek munkának, a

három első evangéliummal ellentétben állónak tartotta. Jelezve, hogy ma is két párt van, azzal a különbséggel, hogy logospártiak ma azok, kik a hellenizmus befolyását a János-féle evangéliumra nézve megengedik és nem-logos pártiak, kik „a kereszténység körében az idegen szellemi termékeknek a legkisebb szerepet sem *hajlandók* engedni“, vagyis az igazhivók, felsorolja, amaz írókat, a kik az újabb korban e kérdés körül vizsgálandók és könyveket irtak vagy arra vonatkozólag munkáikban véleményyt nyilvánítottak. Az egyik részről a tübingeni Baurt, Hilgenfeldt, Weizsäcker, Renant, Reuss, Scholtent, Reville t, Keimot, Pfeiderert és másokat, s tanártársait Masznyikot és Strompot; a másik részről: Hengstenberg, Luthardt, Beyschlag, Godet és más theol. tudósokat. És tanultsággal ismerteti. A munka négy fejezetre oszlik. Az I-ben a logos-fogalom történeti alakulásai, a logos a görög bölesészetben, Philonál, a héber theológiában, az ó- és új szövetségben vannak előadva; a II-ban a jánosi iratok logosa; a III-ban a logos tartalma és jelentősége; és a IV-ben a jánosi logosnak a kor képzetekhez való viszonya. Világos fejtegetései, magyarázatai arra mutatnak, hogy tárgyát előszeretettel tanulmányozta. A százévek előtt alakult logos-fogalmat igyekezett megismerni és igyeckszik azt másokkal megismertetni. Az eredmény, amelyre jut, hogy a János-féle evangélium logossa nem azonos a hellenizmus, illetve a Philo logosával, a Philó logosa inkább koszmologiai, mint vallási, a János-féle evangéliumé pedig földvendi. Sőt az eredmény még ennél több is. Nem tűzte ki ugyan céljául a János evangéliuma szerzőségének és hitelességének vizsgálását, de a jánosi iratok apostoli eredetét nemcsak lehetségesnek, hanem egyenesen kétségtelennek tartja. (36. l.) És ugy látszik, az egész tanulmány tulajdonképpen e ki nem tűzött, de hallgatva oda gondolt célra irányul.

A mennyire méltányolni tudjuk a könyv szerzőjének tudós készültségét, a logosról irt újkori irodalomban való jártasságát, éppen annyira sajnáljuk, hogy „az igazság megismerésének vágyát“ nála dogmatikai szempont korlátozta, és az „elfogulatlanságot“, melyet annyira hangsúlyoz, melynek mellőzését másoknál annyira tudja hibáztatni, önmaga mellőzi.

Arról beszélni, hogy a negyedik evangélium logosa nem egy a Philo logossával, hogy a kettő között különbségek vannak, a negyedik evangéliumot elemezni, a benne foglalt eszmék jellemvonásait feltüntetni, kétségtelenül lehet, sőt szerintünk ez a tudományos vizsgálatának a feladata, hogy kitűnjék, hogy a negyedik evangélium Krisztusképe mennyiben tér el a három első evangéliumtól. De azt akarni bizonyítani, azt az eredményt hozni ki, hogy a negyedik evangéliumon nincs rajta a hellenizmus nyoma, a Philó böleséletnek hatása, hogy a logos eredetét és jelentését csupán a héber „chokma“ és az azzal összekötött szavakban kell keresni; ezt az eredményt hozni ki, a negyedik evangéliumot, a görög böleselmi gondolkodásnak ezt a nagyszerű termékét így magyarázni: ez a tudományos vizsgálatának legalább is eltévelyedése, az eszmék jellemének és tényleges történelmi alakulásainak határozottan hibás felismerése. Hiszen szerző egy csakugyan most megjelent másik művében. (*A hellenizmus és a philonizmus kosmogoniája*) maga mondja (8. l.), hogy a hellenizmus által előidézett „átalakulás nagyban közre hatott arra nézve, hogy a zsidóság köréből épen az indogermán népek számára egy új világvallás támadhatott“. Ez pedig az eszmék kölcsönös egymásra hatása nélkül nem történhetett, nem történt.

Nem, a kánoni tekintély kedvéért nem lehet feláldozni a történelmi igazságot, de nincs is arra semmi szükség. Hogy a negyedik evangéliumon a hellenismus befolyása látszik, hogy az apostoli eredet, a János apostol szerzősége mellett semmi körülmény nem szól, ez semmit sem von le annak értékéből, nem csökkenti annak „üdvrendi“ jelentőségét, nem kisebbíti valláserkölesi, építő hatását, legfennebb csak több műveltség szükséges a görög szellemtől áthatott eme hatalmas keresztény mű olvasásához, és több szerencse a benne foglalt eszmék megkülönböztetéséhez, mint a mennyivel a szerző járt.

Egyébként, ismételjük, tudományossága teljes elismerést érdemel, a mivel mi neki készséggel is adózunk.

Péterfi D.

Theol. Ismeretek Tára XIII. (III kötet 2.) füzet. Szerk. Zoványi Jenő, tiszaföldvári lelkész. A P és S betűk alá tartozó anyagot foglalja magában e füzet. Sok jeles cikket közöl és a Reformatio is teljes tárgyiasággal van benne megírva. E füzet hoz ismertetést Reville, Renan, Scholten és Schwarz Károly tudós írókról, pontosan jelezve a mi magyar nyelven munkáikból megjelent vagy a mit róluk magyar folyóiratok és lapok irtak. E derék munkából, egy füzet ára 1 kor. 20 fill.; az egész III. kötet ára 4 korona.

Szombatos Imádságok. Irta (?) Hazai Hugó. Különnyomat az I. M. I. T. (Izraelita Magyar Irodalmi Társaság) 1900. évi Évkönyvéből. Bpest, 1900. 38 l. 8-r. Franklin-Társulat nyomdája. Egyike a legügyesebben összeállított kis füzeteknek, a mit Budapesten ez év folyamán kiadtak. Ócska portékának uj czéjér kell, érezte ezt a szerző s a rég ismert szombatos énekeket *imádság* czimen adta ki. Irta Hazai Hugó, mondja a czimlap; holott csak kiszedte állítólag hét szombatoskönyvből. 11 darabot közöl egészen, 3-mat töredékesen, mindannyit botrányos felületességgel. „Nyomatásban a szombatosok imakönyvében foglalt darabok még sehol sem jelentek meg“, állítja H. úr; tehát nem ismeri a szombatos irodalmat, Jakab, Boros, Kardos és mások közléseit. „Az itt bemutatott imádságok, tudtommal, még eddig sehol sincsenek lenyomatva“, állítja tovább cursiv betűkkel H. ur s mindjárt legelsőnek azt közli, melyet már 1851-ben kiadott Lugossy az Új M. Múzeum 1-ső évf. II. 117. 118. lapján. Ugyane szombatos ének megvan minden irodalomtörténeti olvasókönyvben, tehát H. urnak nincs középiskolai készütsége. „Az énekek között — mondja a közlésnél igen találóan Lugossy — azért is érdekes, mivel benne a felekezet neve és *egyik legfőbb* hitágazata ki van fejezve“. „Ez az ének igazán szinte *grafikai* hűséggel *lerajzolja* az egész (!) szombatos etikát“, állítja H. ur. Ebből megítélhető a H. ur ítélő tehetsége is. A 20. lapon „*ugy kötött, mint kötetlen* nyelvről“ beszél a 26. lap alján bűnökről, „melyek öntudatlanul *lettek elkövetve*“, a 32. lapon példájáról „annak, mennyire *át voltak telve* a szombatosok *áhitattal*“, ezekből látható magyarnyelvbéli jártassága is. Az első két lapon a szombatosság keletkezéséről az ismert mesét adja elő Eössyről és fogadott fiáról, szembeötölő következetlenséggel és időzavarral, a miből kitűnik, hogy írónkban a történeti tanulmányt is nélkülözzük.

De mit kell gondolnunk arról, ki verseket közöl és költőkről mond ítéletet s jó maga nem ért a legelemibb prozodiához. A 26. lapon szép magyarsággal ezt mondja: „Van ezenkívül *persze* még egy pár *kötetlen beszédben irt* újlesztendei ima“. S bemutat „például“ egy jó ritmusban zengő rimes verset. Ugyanott és a 18. lapon még a strófaalkatot sem tudja felismerni. A 16. 17. 25.

31. lapon érthetetlen szakokat is közzé tesz. De legtanulságosabbak az egyes botlások, melyek a hibás szövegek közlésben hiányos philológiai ismereteire is rávilágítanak. A 6. lapon: „magadnak szolgálni“ áll *foglalni* helyett, „fajlódni“ *fojlódni* h. 7. lapon: „Valakiknek kelljen, felveszik“ *Valaki ön kéjén felveszi* h., „Mert megbüntet megőriz“ h. 8. lapon: „Éltek ők kedvükre“ *Nem éltek kedvedre* h., „Pápa ceremóniája ne tántorithassou“ *Pápa szele miatt ne tántorittassunk* helyett. Csak az első átalán ismert énekből mutattuk itt be az öklelebb szarvas hibákat.

Mert helyenként valódi csodabogarakat is találunk. Ime! „Csak te magadnak elválasztottad“ helyett ezt olvassuk: „*Izsákot* magadnak elválasztottad“. (*Cziak* persze, *Izsák'* H. ur szemeiben). „Mű ajakink lelki zengésétől“ H. ur szerint annyi mint „Mű *atyánknak* lelki zengésétől“. (12. 13. l.) A 19. lapon „hallatta“ áll *hálút ada* helyett, „nem hogy“ *nem hagy* h., „pásztoromtól“ pásztorom olly h., A 21. lapon „minden alakokat“ látunk *állatok* h., A 22. lapon „járj dolgodra“ van *térj* h., „Ne vidd elmédet arra soha“ *Ne vidd elméd soha* h., 23. lapon „ne kapkolódjál“ *ne sápolódjál* h., „Kövesd egyenes ut czélját“ *kövesd egyenest Úr czélját* h. 25. lapon „teremtő“ áll *völegény*, sérelem *szerelem* h. 31. lap alján „lábok mosdásra“ *lábok mosására* h. A 31. lap alján: „Oltalmának pajtásival betette“ *Oltalmának palástjával befedte* helyett.

Ugy hiszem, a felsorolt szemelvények után fölösleges a megrostált szombatos imádságok *irójának* szemére vetnünk, hogy a 15. és 19. lapon nem ismerte föl, s nem híven közli a Bogáthi szép zsoltárát. A 22. lapon is Péchy remek zsoltáról ily trivialisan nyilatkozik: „Szegény emberek számára, *szegény emberektől fordított* imádság, a mely nem *fényes* mondásokkal hívalkodik ura előtt, hanem szívből érzett — *ha nem is sallangos nyelvezetű* — szavakkal áldja istenét“.

Ily példás alaposság és meglepő tájékozottság elárulása után a füzet e nyilatkozattal végződik: „Bizonyára a magyar irodalomnak *nagy hasznára* lenne, ha a szombatos imakönyv teljes egészében nyomtatásban is megjelenék, hogy hozzáférhetővé tétessék minden érdeklőlének“. Ha valóban sor kerül e *hasznos* feladat megoldására, az¹ I. M. I. T. alaposan képzett philologusra bizza, úgy gondoljuk. Mert mit ér a szép betű és fényes papiros, ha a tartalom csak számalmat érdemel.

Kanyaró F.

„Visszaemlékezések a forradalom derüesebb napjaira“. Emlékirat az 50 éves jubileum alkalmával Irta Kövály László. 14 kis értekezésben írja le az illustris szerző az 1848. évi „magyar világ“ s a kitört szabadságharc vezetésb eseményeit, melyekben ő maga is személyesen részt vett. Az országos statisztika hivatalhoz alkalmazták 1500 frt titkári fizetéssel. Érdekes jelenet volt, midőn főnökének, Fényes Eleknek, bemutatkozott, ki szentül hitte, hogy az unitáriust szarváról lehet megismerni. Később Erdélybe küldték, az agyagfalvi székely népgyűlésre. Onnan Háromszékre szorult, hol Berde Mózsza kormánybiztos, Daniel Gábor, br. Rauber és mások szervezték az ellenállást. Háromszék az osztrák hadaktól teljesen körül volt zárva. A moldvai határról Kövály és Dózsa hozták meg legelőször a hírt a küzdő székelyeknek, hogy V. Ferdinánd lemondott s hogy Bem felmentő serege diadalmasan közeleg Vásárhely felé. Az igen érdekes kis füzet (101 l.) az agg történetíró élénk, szemléltető stílusával van megírva.

Csak az a kár, hogy helyenként annyira tömött, hogy nem mindenki ért mindent belőle. Bizonyos lázas sietség tetszik meg az itt-ott egy-két jellemző vonással odavetett képeken. Legszebbnek tartjuk „Az unió kimondását Erdélyben”. (25—36. l.). Szép és igen értékes czikk „A márcziusi napok nálunk”; nem különben a Petőfi utolsó napjairól való hű és igaz megemlékezése is vele barátságban élt jeles írónknak. Kár, hogy forradalom után szenvedett saját üldöztetését és fogságát kihagyta e történelmi emlékekben, gazdag tartalmas kis füzetből.

(I. Z.)

Nagy-Britannia közoktatásügye. Ismerteti *Somogyi Géza*. Népnevelők Könyvtára. I. évfolyam, 3 füzet. Budapest, 1900. Ára 1 k.

Ez a kis könyvecske III. oldalon tárgyalja Anglia, Wales, Skótország és Írhon közoktatásügyét *Craik*, *The State in its Relation of Education*. London, 1896. *Balfour*, *The Educational Systems of Great-Britain and Ireland*. Oxford, 1898. és *Bremner*, *Education of girls and women in Great-Britain*, London, 1897. cz. munkái nyomán. Nem ad eredeti munkát. Célja csak az, hogy hű képét adja egy nagy nemzet közoktatásügyének. Részletesebben a népneveléssel foglalkozik, de kiterjeszkedik a közép- és főiskolai oktatásügyre is. A mint szerző bevallja, „ismertetését” nemcsak a tanítóvilágnak, hanem politikusainknak és a közélet minden munkásának szánta. Egy általános tájékoztatóban angol írótól vett idézetekkel jelzi a nagy angol nemzet álláspontját az oktatás ügyében. Ez az álláspont, mint általánosan ismeretes, kiemeli a tanulók önállóságát, egyéniségét, a való, concret élet követelményeihez szoktatást, a testi nevelés fontosságát, a munka megbecsülését. Szerző rajzolja az angol oktatásügy történelmi kifejlődésének legfontosabb mozzanatait, megismerteti azokkal az áramlatokkal, a melyek között a nevelésügy mai állapotába jutott, azokkal a legfontosabb törvényekkel, a melyek az oktatásügyet szabályozzák. Ilyen természetű munkák nem hiányoznak teljesen irodalmunkból. Az angol oktatásügy oly sok és lényeges eltérést mutat a continens államai nevelésügyétől s így a miénktől is, hogy tanulmányozása a legjobb alkalmakat nyújtja az összehasonlító eljárásra, a különbségek, előnyök és hiányok szembeállítására s az okulásra. Az angol oktatásügy a nemzeti szellem talajából nőtt ki, nem idegen növény nem idegen utánszék s megteremté gyümölcsét abban a magasfoku műveltségben, a melyvel ma a miveltek nemzetek előtt jár.

Ezt a könyvecsket haszonnal forgathatják nemcsak a „Népnevelők Könyvtára” hívei, hanem olyanok is, a kik a nemzeti cultura irányítására vannak hivatva. Ajánljuk olvasóink érdeklődő figyelmébe.

(g. k.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Gróf Kuun Géza, folyóiratunknak egy negyedszázév óta munkatársa. 1875-ben jelent meg a Ker. Magvetőben „A compluti polyglottáról“ irt dolgozata és így a jelen füzet elején közölt tanulmányával a Ker. Magvetőben való irói munkásságának bételt a huszonötödik éve. Örömmel jegyezzük fel e tényt, mert a folyóiratunkban megjelent nagybecsű czikkvei a tudományos vallási irodalomnak megannyi nyeresége. A compluti polyglotta után Elmélkedést irt az erényről, azután irt a Mandeusokról, Müller Miksának a vallás eredete és fejlődése cz. művéről, az Agathyrók vallásáról, a Nabarza Istennévről, Terenzio Mamiani könyvéről, Angelo De Gubernatis növények mythológiájáról, részleteket közölt a keleti tanulmányok történetéből, adalékokat Körösi Osoma Sándor életéhez, a keleti nyelvek, irodalmak és utazások történetéhez, irt az összehasonlító mythológiáról, a germán népek mythológiájáról, a khinai népvallásról és annak a buddhismus befolyása alatt történt módosulásairól és ezekhez hasonló tárgyokról. S a mit ez értékes dolgozatok között is külön kell ki emelnünk az 1889. évfolyamban közölt tanulmánya: „Adalékok az imádság történetéhez“, mely eredeti forrásokon épült munka, melyhez az anyagot egy tízéven át gyűjtötte, s mely bármely nemzet irodalmának diszére válnék. És nem hagyhatjuk említés nélkül azt is, hogy itt adta közre Bölöni Farkas Sándornak az ő (Gróf Kuun G.) nagybátyjához, Gróf Gyulay Lajoshoz intézett szép leveleit is. Gróf Kuun Géza már 43 év óta munkál a tudományos irodalomban. Legelső czikkét 1857-ben irta a „Magyar Nyelvészet III. évfolyamában. „A sémi névi módról“. Azóta nagyobb munkáival: a „Codex Cumanicus“ kiadásával és két kötetes keleti tanulmányával nemcsak a hazában lett ismeretes, hanem európai hírnevet szerzett. Tudós társaságoknak lett a tagja, s a hunyadmegyei tört. társulatnak és az erdélyi irodalmi társaságnak az elnöke. Szerencséseknek érezzük magunkat, hogy vallási, vallástörténelmi tanulmányait folyóiratunk közölhette, és kívánjuk, hogy tudományos munkásságát a közjavára még sok éven keresztül folytassa.

A közoktatási budgetvita. Az idén a közoktatási vita alatt *Wlassics* ministert makacs betegsége a távol délen tartotta. A ministert államtitkára, *Zsilinszky* helyettesítette. A képviselőház gyorsan és melegebb érdeklődés nélkül végzett a tárczával. Általánosan kiemelkedő és domináló gondolat nem vezette az eszmecserét, csak apró kérdések kerültek tárgyalás alá. *Komjathy* az oktatásügy irányát a magyar nemzeti eszme szempontjából bírálta, s helytelenítette az ellenzék azt az eljárást, hogy az állami középiskolákat nemzetiségi vidékekre helyezték s így az állam jelentékeny kulturális áldozata kárba veszett, mert a nemzetiségeknél nem eredményezték ezek az iskolák azt, a mit a nemzet ez áldozatok fejében jogosan várt. S midőn ez áldozatok nemzetiséglakta vidékeknek jutottak, a tiszta magyar lakosságú vidékeknek várni és nélkülözni kellett az állami iskolákat. Így a cultura áldásai nem egyenlően oszlanak meg. Ezért sürgetik, hogy az iskolák elhelyezésénél jövőben a magyarság ügye hathatósabb támogatásban részesíttessék. *Berzeviczy* a középiskoláknál az utóbbi évek két irányeszméjét, a testi nevelés és a művészeti nevelés kérdését és fontosságát hangsúlyozta.

Szóba került és pedig nagyon biztató érdeklődés mellett a középiskolai tanárság fizetésének kérdése is. Sürgették az 1893. évi IV. t.-cz. értelmében a tanári fizetések rendezését. Ez úttal eredménytelenül ugyan, de a miniszterelnök ígéretet tett, hogy a kérdést komoly és beható megfontolás alá veszi s a legközelebbi költségvetésen gyökeresen megoldja.

(g. k.)

Amerikai unitárius hitrokonaink társulatuk fennállásának, 75 évi évfordulóját május hó 25-én fogják megtartani Bostonban. Az ünnepélyre Angliából, Franciaországból, Oroszországból s Japánból képviselők fognak megjelenni. Tőlünk Boros György theologiai tanár társunk megy amerikai hitrokonaink ünnepélyére.

A tordai unitárius egyházközség papjává, miután a hívek a választásról lemondtak, a főtit. püspök úr Lőrinczi Dénes kőkösi lelkészt nevezte ki, ki előbb Hódmező-Vásárhelyen és Budapesten volt segédlelkész.

Az ág. ev. egyház újabb mozgalmat indított az állami javadal-mazásnak az 1848. XX. törv. cz. értelmében való fölemelésére. A lelkészi fizetések kiegészítéséről szóló törvénnyel nincs elintézve a 48-i törvény. Ez csak egy részlet abból, a mit az foglал magában: hogy *minven bértt vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedtessenek.* Az ág. ev. egyház a convent által kérni fogja, hogy e törvény végrehajtsassék. Egyelőre sürgeti az *egyetemes nyugdíjintézetet s az egyházkerületek háztartásának b' rendezésére* 107025 frtnak állami fedezését. Az indokolás eléadja, hogy az ág. ev. egyház évi kiadása: a) közegyházi czélokra: 1,544,000 frt; b) iskolákra: 1,567,000 frt, összesen: 3,111,000 frt, minek az állam részéről nyert egyházi segély 12%-át sem teszi. Hivatalos kimutatás szerint a kath. egyház 235 millió állami vagyont kapott. Az ág. ev. egyházat ehhez képest 23 millió frt tőkevagyon illetné meg az állam részéről, vagy ennek évi kamatja 1,320,000 frt évenként.

Magyarország 50 millió kat. holdnyi területének $\frac{1}{3}$ —a, 17 millió holdnyi kötött birtok. Ebből a legújabb kimutatás szerint magánosok tulajdona: $2\frac{1}{2}$ millió. A községek és közbirtokosokké: $8\frac{1}{2}$ millió; a kincstáré: 3 m.; a papságé: $3\frac{1}{2}$ m. Ez utóbbiból a róm. kath. érsekségeké és püspökségeké: 1 millió 370 ezer hold; a gör. kath. érsek- és püspökségekké 300,000 h.; a gör. keletiekké: 22,000 h. A káptalanokké: 500,000; az apátságokké: 400,000; a szerzetesekké: 700,000 h. A lutheranusok tulajdona: 34,000 h.; a ref. egyházé: 30000 h.; az unitárius egyházé: 1000 h.

Az erdélyi ref. egyházkerület feliratot intézett a kormányhoz az iránt, hogy a gyulafejevári róm. kath. püspök magát csupán „erdélyi püspök“-nek írja, a „r. kath.“ jelző elhagyásával, és hogy ezt a vallás- és közokt. ügyi miniszternek 1899. ápr. 11-én kiadott rendelete alapján teszi. A nagy jogi ismerettel szerkesztett terjedelmes felirat teljes világításban állítja oda a rendelet sérelmes voltát és kéri annak megváltoztatását a törvények értelmében és azért is, mert a jelenlegi püspök is „erdélyi róm. kath. püspöknek“ és nem „erdélyi püspöknek“ neveztetett ki. Hasonló értelmű feliratot küldött a rendelet ellen a kormányhoz az erdélyi ág. ev. egyházkerület is.

Az Erdélyi Prot. lap írja: hogy Gyulafejevárt a püspökség és papság nem ad munkát csak katolikusoknak. A kálvinista nép megett ügynökök oláldoknak s igernek pénzt és munkát, ha katolikusokká lesznek“.

A **Magyar Hirlap** írja: „Egyik-másik fővárosi anyakönyvi hivatalokban az propaganda folyik abban az irányban, hogy a vegyes házasságkötésnél a feleket az állami anyakönyvvezetők arra igyekeznek rábírni, hogy kössenek előzetes egyezséget a gyerekeknek a kath. válásban nevelésére nézve, ha pedig a felek a protestans lelkészhez mennek esküdni, akkor félre vezetik őket“. Az ily tapasztalatok teljesen igazolják azt a már több protestans egyházi és világi férfiú által nyilvánított nézetet: hogy *az egyházpolitikai törvények mellett állani kell, de el kell törölni a reversalizokat.*

A Szent István-társulat gyűlésén, melyet mártius hónapban Budapesten gr. Zichy Nándor, gr. Eszterházy Miklós Móricz, Molnár János apát és mások részvételével tartottak, Vaszary Kolos hercegprimás beszédet mondott. A bíboros érsek megemlékezett arról, hogy most kilányszáz éve, hogy a magyar nemzet a katolikus egyház tagjai közé lépett és beszédében ünnepli a vallás és hazaszeretet drága és kegyeletes kapcsát. A multa visszatekintve a fény mellett ott látja az árnyat is, a dicsőség mellett a szenvedést is. „De ez minden nemzetnek sorsa. A világtörténelem egy háborgó tenger, melynek vérral festett hullámain felváltva emelkednek, süllyednek, vagy elmerülnek a nemzetek. Minket is ellenségeink, hibáink, bűneink többször elnyomtak, de vallásos buzgóságunk, hazaszeretetünk, ősi erényeink újból felmagasztaltak“. A jelen helyzetről is nyilatkozik: „A jelen időkről nem szükséges, hogy szóljunk, — ugymond — hisz mindnyájan látjuk állapotainkat, észleljük, mennyire dúl közöttünk az ellenségeskedés és visszavonás.

Szomorodott szívvel, elborúlt lélekkel ismételhjük Szent Pál apostolnak a vizálykodó galataiakhoz intézett szavait: „Si invicem mordetis, videte, ne ab invicem consummamini“. „Ha egymást marjátok, vigyázatok, hogy egymást föl ne emészétek“. „Türelemmel, szeretettel javítsuk korunkat“. A bíboros érsek méltán ünnepli azt a nevezetes történelmi pillanatot, mikor a magyar nemzet a kereszténységet, ezelőtt kilencszáz évvel, István király bölcsességétől vezéreltetve elfogadta és ezzel az európai népek sorába lépett. És méltán ünnepli a szolgálatoakat, melyeket a katolikus egyház a nemzetnek száz éveken keresztül tett, hogy a tudomány és művészet, törvények és közhasznú intézmények megalkotását munkálta. Ki szólna ez ellen? Nem is arra van megjegyzésünk, a mit mondott a bíboros érsek, hanem a mit elhallgatott: hogy a vallás és hazaszeretet munkájában más keresztény egyházaknak is van része, hogy az utóbbi négyszáz esztendőről a történelem sok fényes lapja a nem-róm. kath. kereszténységre sugározik le, hogy a tudomány és műveltség előhaladása épp e kereszténységgel esik egy időre, hogy voltak korszakok, mikor senkire se talál annyira, mint e hit bátor, rettentetlen férfaira: „A hit hősei voltak egyuttal a hazaszeretet példányképei“; hogy a mikor ellenségeink elnyomtak, ebben volt mindenek felett az az erőforrás, a mely nélkül a nemzet a háborgó tenger vérral festett hullámain csak a leáldozó napot látta volna, de a megújuló reggelt, a fölviradást talán soha. — És a jelen helyzet? Ki szólna az ellen, a mit a bíboros érsek jelen állapotainkra mond? Nem is erre van észrevételünk. „Mennyire dúl közöttünk az ellenségeskedés és visszavonás. Türelemmel és szeretettel javítsuk állapotainkat“. Bölcs tanácsok ezek. De a bíboros érsek még ennél többel is rendelkezik. A róm. kath. egyház hierarchicus szervezete nagy hatalmat ad a kezébe. Módjában van, hogy e hatalmat használja is. A béke és türelem szellemével nem ellenkezik a szigor, a hol arra szükség van. Maga a szeretet nagy mestere mutat példát erre. Hogy ha a türelem és szeretet mellett azt gyakorolni fogja azok felett, a kik felett joga van gyakorolni, az ellenségeskedés és visszavonás, melyen szíve elszomorodik, leszáll annyira, hogy a mi abból megmarad, azt azután nyugodt lélekkel bizhatja a kölcsönös türelemre és szeretetre.

Franciaországban a római egyház nem szűnik szítani a fanatizmust a protestánsok ellen. Protestáns embereket a katolikusok nem fogadnak fel munkára, éppen mint nálunk Gyulafejérvárt. Némely iskolában a protestáns növendékeket gyalázzák, sőt Páris egyik kath. elemi iskolájában a gyermekeknek megtiltották, hogy protestáns gyermekekkel játszdjanak. Jellemző az is, hogy a világváros egy nagy üzletében egy állást kereső munkásnőnek azt a választ adták: „hogyha katolikus vagy felekezetenlküli, akkor felfogadjuk, de ha protestáns, nem“. De Franciaországban a protestantizmus mindezek ellenére, főleg oly helyeken, hol régebb is voltak protestánsok egyre terjed. Madraugesban, hol 400 katolikus lépett ki az egyházból, prot. templomot építettek. S úgy látszik még több helyen lesz szükség prot. templomok emelésére.

A Franciaországból kitiltott assumptionisták az éjszakai nap

országára vetik tekintetüket. Norvégia radikális parlamentje a múlt évben felfüggesztette az állami törvénynek azt a pontját, mely a szerzetrendeket az országba nem engedi be. A radikálisok azt gondolták, hogy a szabadságot mások is úgy értelmezik, mint ők. De alig, hogy a kitiltó törvényt megszüntették, a Norvégiában levő szentszéki vicárius Picard assumptionista atyát azonnal a norvégek vendégszeretetére emlékeztette. Hanem a jó norvégek észrevették, hogy a kath. propagandának csináltak szabad utat és a parlamentben a jobb és bal oldalról erőyes hangok emelkedtek a „jezsuita invasio“ ellen. Látták, hogy vissza kell térniök az előbbi törvényre, mert az állam a maga alapjait ásná alá, ha a szabadsággal visszaélést megtünné. Az assumptionisták nem könnyen vonulhatnak be az éjszaki nap országába.

Angliában a Dr. St. George Mivart, róm. kath. pap íratái még egyre napirenden vannak és foglalkoztatják a közfigyelmet. XIII. Leo pápa politikája atyai gondosságába akarta ölelni az egész szigetországot. Valamely szélesen értelmezett alapon meg akarta nyerni azt, hogy az anglikán egyház a római pápát ismerje el fejének. A High-Church pártnak a római egyházhoz közeledő szertartásai kedvező jeleknek látszottak is erre. De a pápai áldásokkal, melyeket Angliának bőkezűen küldött, nemcsak hogy nem ért czélt, hanem most magában a róm. kath. egyházban emelkednek hangok a római egyház reformálása iránt, a pápa csalhatatlansága és a biblia szöszzerinti ihletése ellen. Előbbi füzetünkben említettük, hogy Dr. St. G. Mivart róm. kath. pap, egyháza régi hitvallását a tudománnyal összeférhetlennek nyilvánította. Dr. Mivart elfogadja a fejléstant és más tanításait az újkori tudománynak és mint róm. katolikus kívánta magának azt a jogot, hogy a mit igazságnak ismer, azt bizonyítsa és nyilvánosan ki is mondja. De a mikor e joggal élt, nyomban követte azt Vaughan bibornok felhívása, hogy az irataiban kifejezett nézeteket vonja vissza és kötelezze magát, hogy semmi olyant nem tanít, mi a róm. kath. egyház elfogadott hitvallásával ellenkezik. Dr. Mivart a kötelezvény aláírását megtagadta. Nézeteit nem vonta vissza. Sőt a közte és Vaughan bibornok közt történt levélváltást a levelekkel együtt a „Times“ napi lapban nyilvánosságra hozta. Hányan vannak a római egyház tagjai közt, kik elfogadják és hirdetik az újkori tudomány tanait, de azt nem kérdezik, hogy e tanok mily változtatást kellene hogy maguk után vonjanak a római egyház hittanában!

Az angol unitáriusok az indiai Brahma Somaj egyházzal nem csak szellemi összeköttetést tartanak fenn, hanem irántok valódi testvéri szeretetet tanúsítanak. Indiát már néhány év óta éhínség sújtja. És a veszedelem már oly vidékeken is mutatkozik, melyek eddig attól mentesek voltak. Az angol unitáriusok most gyűjtést rendeznek a szűkségben szenvedők számára s alig négy hét alatt már több mint 20000 korona gyűlt be. Ez összeget, valamint az ezután bejövő adományokat a Brahma Somaj egyházai vezetőségéhez küldik Calcuttába, hogy a segélyvel a legjobb béléltása szerint járjon el.

Gyászhirek: *Árkosi Ferenczi József* nyug. unitárius lelkész

94 éves korában márt. 30-án Medeséren esőndesen elnyugodott. 51 évig szolgált az evangélium mezején, melyből 17 évet Iszlón s 34-et a gagyi egyházban töltött. Ismerősei sokáig és sokszor fognak róla megemlékezni. A „gagyi pap“ patriarchalissmussát, typicus egyéniségét nem fogják hamar feledni. Gyermekai: Ferenczi Lajos felsőrákosi tanító, Ferenczi Klára, Siménfalvi György torozkó-sztgyörgyi lelkész neje, Ferenczi Áron medeséri lelkész s nagyszámú unokák és déd-unokák könnyezték meg az ősz patriarchát. Földi maradványait Gagyan helyezték végnyugalomra; — *Bölöni Nagy Dénes*, Háromszék vármegye úrvaszeki ülnöke, egyháztanácsos, életének 50-ik évében Sepsiszt.-Györgyön ápril. 7-én megszűnt élni. A javakorában levő munkás férfi elhunytát neje Árkosi Mihály Vilma; testvérei: Nagy Rózsalia, Albert Lőrincz bölöni tanító neje, Nagy Amália, Rédigér Géza szabédi lelkész neje, fájjalják első sorban. — Gotthárd Sándor szováthi birtokost fájdalmas vesztéség találta. Neje dr. *Binder Albert* Bánfy-Hunyadon járásorvos élete 37-ik évében elhalálozott. — *Székely Klára*, néhai Székely Mózes tanár leánya, buzgó vallásos nő 64 éves korában megszűnt élni.

ARANYKÖNYV.

Adakozások a Sepsiszent-Györgyön építendő unitárius templom alapra Barabás Elek hitrokon gyűjtőkönyvében.

(Tizedik közlemény.)

S.-Köröspatak: Gr. Kálnoky Félixné 4 kor.; Bogdán Emil, Simó János 2—2 kor.; id. Költő József, ifj. Költő József, Boeskor Dániel, Téglás Mihályné, id. Szinte László 1—1 kor.; Fejér Károly 40 kr.; Kádár Sándor 30 kr.; Schmidt Arnoldné 25 kr.; Kocsis Sándor, Stamm János, ifj. Bedő András, id. Bedő Mózes, Bedő Sándor, Költő István, Tibáld Lajos, Szabó Dénes, Tischler György, N. N. Fejér József, Duka István, Boneza Györgyné, Antos Manó, Téglás Ferencz, 40—40 fill.; Para Sámuelné, Költő Sámuel, Költő Gábor 30—30 fill.; Orator József, Kis Gábor, Kis Sándor, Bedő Imréné, Szinte László ifj., Bálint József, Költő Bálint id., Imreh Lajos, Költő Benedek, Kovács Domokosné, Kellán József, Sorbán György, Költő Lajos, Pilbát Mihály, Szinte János, Bedő György, Simon János, Költő Bálint, Fogarasi István, Költő Áron, András Dénes id., Tischler Ferencz, Gara József id., N. N., Kost Ferencz, Téglás József, Kicsi Zsigmond, Útő Dániel, Kocsis Józsefné, Útő Mózes, Méhes János, Bedő Andrásné, Kis András 20—20 fill.; Simon László 14 fill.; Szabó Mihály, Bálint Ferencz, Sorbán Albertné, Gara Dániel 10—10 fill. Összesen: 28 kor. 94 fill.

Kálnok: Bedő Dániel 2 kor.; Apor Ferencz 1 kor.; Liechtenstein Mór, Blega Miklós 60—60 fill.; Gyöngyösi József 50 fill.; Bedő Lajos, Hosszú Ferenczné, Útő Gábor 40—40 fill.; Bedő Ádám, Vaska Mózes, Gyöngyösi Mózes, Bedő János, Vitályos Károly, Berde Károly, Bartha György, Bartók József, Vida József, Fejér Ferencz, Kis Albert, Toth Mihlós, Bedő Lidia, Barabás Ferenczné, Szabó Zsigmond, Bedő László, Bene Ferencz, Bedő Dávid, Szabó Albert, Régeni György, Inceze János, Mihály András, Bedő Lajos ifj., Szász Ferencz, Bedőházi Dániel, id. Gyöngyösi Gábor, Gyöngyösi Károly, Bálint

